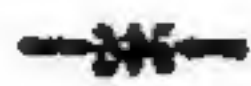

శ్రీయై నమః.

కవిరాక్ష సమహా కవినామ్రణీతమ్.

కవిరాక్ష సీయం నామ కావ్యమ్.

నాగనా ర్యేణ సండితవ ర్యేణ విరచితయా
జిహ్వాద్ధిపి కాఖ్య యా వ్యాఖ్యయా సహితమ్

చెదులువాడ, సీతారామశాస్త్రిణా.

సవ్యక్ష్పరిషక్రాతమ్.

వంగీపురం, రామకృష్ణమాచార్యేణ

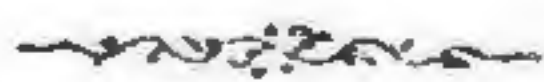
ప్రీతరస్వతీనిలయము ద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రాపితమ్.

వంగీపురం, రంగాచార్యేణ

ప్రకటికృతం వసత్.

విజయతేరణమ్.

౧౮౭౫ సం॥

କିନ୍ତୁ

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ వి రా త్ స యమ్.

సచ్యాఖ్యానమ్.

గుణదోషాబుధోగృహ్ణన్నిందుత్సేథావివేశ్వరః।

శిరసాక్షాఘతేపూర్వంపరంకంఠేనియచ్ఛతి ॥ ౧

కవిస్వర్ణశ్యాంపరిజిహ్నురావా ॥ గుణదోషావి

తి॥ బుధ్యత ఇతి బుధః విద్వాన్ గుణః శ్లేష ప్రసాదాదిః దో
షః అసాధ్యశ్చేలా ప్రయత్నాదిః క్రూరకృత్యం తావుభాగ్య
హ్నాన్మృతపరిగృహీతవాన్ - పూర్వంగుణం శిరసా శ్లాఘతే -
శిరఃకంపనపూర్వం ప్రాతీత్యధః - పరందోషంకంలేగలేని
యచ్చశిష్టా పయతి - నవ క్షీత్యధః - ఈశ్వరః శివః ఇందు
త్వే శో శివిషేషః సోపచంద్రమసంశిరసాధత్తే విషం
తుకం రేద్యతవాన్ - తథామతా హృష్టాన్మణాన్మృష్టాన్
తదోషాన్మృష్టాన్త్వీకరిత్వివశ్చితః పాఠితవాన్ త్య
నుసంధేయం॥

శబ్దశక్త్యవకుర్వాణా సర్వదానవనిర్మతిం కా
వ్యవిద్యాకురేగతాస్యాన్నతస్యాపిజీవన్ ॥ ౨

కవిరాక్షసియమ్.

ఇదానీంసతాః వ్యవ్రశంసాముఖనస్య కావ్యప్రశం
 సతి॥ శబ్దేతి॥ శబ్దశక్త్యా శబ్దానాంశక్తిర్నామవివక్షితా
 థాభిధాయకత్వంతయాశక్త్యాసర్వదానవనిర్వృతిం-న
 వాచాసానిర్వృతిశ్చేతివిశేషణసమాసః- తాంనవనిర్వృ
 తింమాతనసుఖంకుర్వాణా - కరోతేస్తాచ్ఛీత్యేచానశే ప్ర
 త్యయః-కావ్యవిద్యా కావ్యంనామ సగుణోసాలంకారో
 దోషరహితశబ్దార్థౌ తావేవవిద్యాసాకావ్యవిద్యా శు
 తింకణాంగతా - శుక్రేతియావత్ - తథాభూతాసతీ-
 మృతశబ్దేనోపచరితవృత్త్యామూఢౌలక్యతే- జీవతీజీవనీ
 జీవయిత్రీస్యాత్ - అంతర్భావితణ్యథోక్తయం - కావ్యవి
 ద్యాశుక్రత మాత్రామూఢమప్యానందయతి కిముతరసిక
 మిత్యపిశబ్దాథః॥ ఆన్యోవ్యథః॥ శబ్దఃశబ్దనం - ఉ
 చ్చారణమిత్యథః - తస్యశక్త్యామహిమాన్నహతునాస
 ర్వేషాందానవానాం రాక్షసానాంనిర్వృతింపునరుజ్జీవన
 రూపం సుఖంకుర్వాణాకావ్యస్యశుక్రస్యవిద్యా - సం
 జీవనీవిద్యేత్యథః॥ ని॥ శుక్రోద్దైత్యగురుఃకావ్యత్యక్త
 మరః - శుక్రిగతాకణే-ఉపఃస్తాసతీ మృతస్యమరణం
 పార్తిప్తస్యాపి - రక్షోబలస్యేతిశేషః - జీవనీజీవయిత్రీ
 స్యాత్ - శుక్రఃకదనేమృతానసురాంతంజీవనీ విద్య
 యోజ్జీవయతీతి పురాణకథాశ్రూయతే॥

కల్యాణవర్ణపదతాంవాగ్విద్యుదవభిభతీఅభాగ్రిం
 తేషుసదాసారసంగిషుస్యాత్సుప్తరద్దుణా॥ ౩

కాచ్యంసుభగమితివివేకిష్యేవశోభతఇత్యాహ ॥ క
ల్యాణేతి ॥ కల్యాణానిప్రశస్తానివణాణానియేమాంతానిక
ల్యాణవణాణానితాపదానియస్యాస్సతథోక్తాతస్యా
భావస్తత్తాతాంభిభ్రతీవాక్వాణీసదానర్వదాసా
తసంగిషుగుణగ్రహిషుభాగ్రింతానభవంతీత్యభాగ్రి
తాఃవివేకినఃతేషువిషయేస్ఫురంతఃవిరాజమానాఃగుణా
న్మేషాదయోయస్యాస్సభవేత్-విద్వానేవవిజానాతిశబ్ద
శక్తిమిత్యధః-కథం, విద్యుత్తటిదివ ॥ సాపికల్యాణవ
ణాపదతాంసువణావణాశ్రయతాంభిభ్రతీసతీ ॥ ౧॥
కల్యాణమత్యరేస్వణేకల్యాణంమంగలేపిచేతివిశ్వప్ర
కాశః॥౧॥ పదంవ్యవసితతాగ్రణస్థానలత్కృంఘ్రివస్తుష్వి
త్యుచరః-సదాసారసంగిషుప్రశస్తవృష్టిధారాసంబం
ధంతుఅభాగ్రితేషుమేఘేషు-అంతశబ్దోత్రస్వరూపవ
చనః-స్ఫురతగుణఃపీతాదిఃయస్యాస్సభవతి ॥ ౩

గూఢభావాస్పదత్వేనయదనాదేయవద్భవేత్ ।

సారస్వతామృతంసర్వైకవయస్తన్నజానతే॥ ౪

ఇదానీంవివేకినోనబహవోవిద్యంతఇత్యాహ ॥ యత్
సరస్వత్యాఃవాగ్దేవతాయాఇదంసారస్వతంతదేవా
మృతంసుధాకర్తృగూఢభావోగూఢాభిప్రాయఃత
స్యాస్పదత్వేనాశ్రయత్వేనఅనాదేయవత్అనుపాదే
యమివభవేత్-తత్సారస్వతంకమసర్వవిద్యాధ
నఃకవయఃనజానతేనవిదుః-కేచిదేవజానతఇత్యధః-

అన్త నేపదేష్వనశ్శతీర్ముస్యాదాదేశః ॥ అన్యోవ్యధః ॥
 యత్ సరస్వతీనామనదీతస్యా ఇదంసారస్వతం తద
 మృతంజలం కత్తృః ॥ ౧॥ పయఃకీలాలమమృతమిత్యమ
 రః-సూధభావస్యసూధత్వస్యాశ్రయత్వేన- ఉపరిఃకతా
 వృతత్వాదితిభావః-అనాదేయవత్ సద్యాఇదం నాదేయం-
 సద్యాదిభ్యోధగితిశైషికోధక్ - తన్నభవతి అనాదే
 యం తద్వత్ భవెత్ - తత్సారస్వతంనదీసంబంధ్యమృ
 తం సర్వైకవయఃసర్వజలపక్షిణః సజానతే - కేచిదేవ
 హంసాదయోజానతఇత్యధః ॥ ౪

సఏవకేవలఃకణశ్శ్రీయానంగేషుగణ్యతే ॥ యః

కుండలస్యవహనాత్త్యాగేనైవప్రకాశతే ॥ ౫

సత్స్వపివిద్వత్సుబహుషు దాతారోనబహవ స్సంతీ
 త్యాహ ॥ సఇతి ॥ సఃప్రసిద్ధఃకేవలఃఏకః ॥ ౧॥ కేవలఃకృ
 త్సవీకశ్చేతిశాశ్వతః - కణోగాధేయఏవ అంగేషు
 దేశఃశేషేషుశ్రీయా- ఔదార్యతఇతియావత్ - గ
 ణ్యతేకథ్యతే - యఃకణఃకుండలస్యసూర్యదత్తస్యవ
 హనాద్ధారణాత్ప్రకాశతే- త్యాగేసతినప్రకాశతే- అ
 ప్రికాశనంచపరిపంధిగణాజేయతాభంగలక్షణహైన్యప్ర
 యుక్తం - యద్వా రాధేయఃకుండలస్యతాగే యథా
 ప్రకాశతే తథావహనానైవప్రకాశతే- తనిమ్నాశో
 భంతేగళితవిభవాశ్చార్చిషున్యపాఇతిభావః ॥ అన్యో
 వ్యధః ॥ అంగేషువపురాదిష్వవయవేషుమధ్యే ఏకఃకే

సామ్యభాషానామః.

౫

తలఃకణః శ్రవణమేవ శ్రేయాశ్రేష్ఠత్యతిగణ్యతే -
యఃకణః కుండలస్యకణవెప్తనస్య వహనాత్పరికాశ
తే - తస్య త్యాగే సతి వై వప్రకాశతే॥ ౫

వసన్నప్యవదాతానాందితానాం సవిధేనదా!

రాగానుబంధమధరోనకదాచిద్విముంచతి॥ ౬

వసన్నితి॥ అవదాతానాం శుద్ధానాం - దైవశోధన
ఇత్యపాద్ధాతోఃకతారినిష్ఠా - ద్విర్జాయంతే జన్మకమ
భ్యామితిద్విజాః॥ శ్లో॥ మాతుర్యదగ్రేజాయంతేద్వితి
యం మాంజిబంధనాత్ । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశస్తా
దేతేద్విజాస్త్యతా ఇతియాజ్ఞవల్క్యస్త్రరణాదితిభావః -
తేషాం సవిధేనమీషవసన్నపీసదా అనవరతం అధరః నికృ
ప్తః నీచాశ్రయవత్ రజ్యం తే మనోమనోరమా ఇవ ప్రతీ
యంత ఇతి రాగాః విషయాః తైరనుబధ్యత ఇత్యనుబంధః
సంబంధః తం రాగానుబంధంకదాచి తాగ్లాంతరేష సవి
ముంచతి - సంసర్గజాదోషగుణాభవంతీత్యేతన్మృషే
తిభావః- అథ వారాగోమాత్సర్యం॥ ౧॥ రాగోనురాగే
మాత్సర్య ఇతి విశ్వః - తేన అనుబంధః దోషోత్పాదనం॥ ౨॥
అనుబంధః ప్రకృత్యాదోషోత్పాదనరేశ్వర ఇతి విశ్వః॥
అన్యోవ్యధః॥ అవదాతానాం శుభ్రాణాం॥ ౩॥ అవదా
తస్మి తే గౌర ఇత్యమరః - ద్విజానాందంతానాం॥ ౪॥ దం
తవిషాంజిబాద్విజా ఇత్యమరః - సవిధేనదావసన్నపీ

అధరఃఓష్ఠఃకదాచిదపిరాగేణ రక్తీమ్లాతనుబంధంనవిముం

చతి - తత్తస్యస్వాభావికమిత్యథాః॥

౬

అలకాశ్చఖిలాశ్చైవమూర్ధ్నిభీరుజనైర్భూతాః।

ఉపర్యుపరిసతాగ్రేప్యావిమూర్గ్వంతివక్త్రతా॥౭

భీమాణాంస్త్రీణాంజనైః మూర్ధ్నిభూతాః అలకాః

మాణాకుంతలాః ఉపర్యుపరిసతాగ్రేపి - శైలానిసేతి

శేషః - వక్త్రతాః అన్యజుత్వం ఆవిమూర్గ్వంతి॥ ఖిలాఃను

జానాః భీమాణాం భయశీలానాంజనైః మూర్ధ్నిభూతా

తాలపి ఉపర్యుపరిసతాగ్రేపి - ధనాదిభిరితిశేషః - వ

క్త్రతాః దౌజాన్యలక్షణం ఆవిమూర్గ్వంతి ప్రకటిమర్వతే -

ఉపర్యుపరితినిత్యవీప్సయోరితిద్విర్భావః॥

౭

గుణానాత్రింపరాంసీత్వాధనినోధన్వినోయథాని

ఘ్నంతిహృదయందృష్టావిమమంవిద్విషామివ॥౮

గుణానితి ॥ ధనినఃధనవంతఃపురుషాః దృష్టాఉద్ధతా

స్సంతః గుణాకలమానిత్వాదీక పరామిత్యుష్టాం ఆ

త్రింపీడాం సీత్వా - గుణాకదోషీకృత్యైశ్యోధాః ॥ ౮॥

ఆత్రింపీడాధనుషోఽట్యోరిత్యుభయత్రాప్యమరః - కత్య

థాత్వాన్నయతేర్దికకషాకత్వం - తెషాంవిమమం

హృదయంమనఃనిఘ్నంతిక్షేపయంతి - కథం, ధన్వినోయ

థాధానుషాశ్చ - ధన్వన్మన్మస్యవీహ్యోదిత్వాదిప్రత్య

యః - ధన్వితీహ్యోదిషాతాదివామనః ॥ తెదృష్టాఃర

ణలాభాద్ధృష్టాస్సంతః - దృఢహృషామోహనయోరిత్య

స్తాద్ధాతోఃకతరినిస్తా - గుణాకామార్వీః॥౯॥మార్వీజ్యా
శింజినీగుణిత్యమరః- పరాముత్తరాం ఆర్తింధనుషా
టిం నీత్యాప్రాప్తయ్య విద్విషాంహృదయంవక్షోనిఘ్నం
తివిధ్యంతి॥

కృపాణేనకథంకారంకృపణస్సహగణ్యతే । పరే

షాందానసమయేయస్సకౌశంవిముంచతి॥ ౯

కృపాణేనేతి॥కృపణఃలోభీకృపాణేనకరవాలేన సహ॥

౯॥కరవాలఃకృపాణవదత్యమరః- కథంకారం -కథమిత్య

ర్థః-అన్యదైవమిత్యాదినాకరోతేర్నిరర్థకాణ్ణముల్పిత్య

యః- గణ్యతేకథ్యతే-కృపణస్యకృపాణేనసామ్యాభిధాన

మసుచితమిత్యర్థః- తత్ర హేతుమాహ-యఃకృపాణః ప

రేషాంశత్రూణాం దానస్యవిదారణస్యసమయేకాలేన్య

స్యకౌశంపదానంపముంచతి॥ ౯॥ కౌశోస్త్రీకుట్టలెఞ్డపి

ధానేథౌఘ్నవివ్యయోరిత్యమరః- కృపణోహిపరేషాంతి

ధిణాందానస్య చితరణస్య సమయేకాలేన్యస్యకౌశమ

థౌఘంనవిముంచతీతికృపాణాదపికృపణస్య నికృష్టత్వ

మితిధ్వనః॥

మూర్ఖాశ్చమకురాశ్చైవభృశంభూత్యవలేపినః।

పరేషాంననురూపాణివిపర్యాసేనగృహ్ణతే॥౧౦

మూఖాఃఇతి॥మూఖాఃఅజ్ఞాః భృశమత్యధఃంభూ

త్యాసంపదాలవలేపఃగవఃయేషాంతేతథోక్తాస్సంతః॥

౧॥ భూతిభిస్తనిసంపదీత్యమరః- పరేషాంననురూపాణిస్వ

భావాన్||ని||రూపంస్వభావేనాందర్యేచాకారశ్లోకయో
రపీత్యమరః- వివర్యాసేనవై పరీత్యేనగృహ్లాతేననుజానం
త్యేవ- ననుశబ్దోవధారణే||ముకుగాశ్చభృశంఘాత్యాభ
స్త్ననాఅవలేపోమదనంయేషాంతేతథోక్తాస్సంతః|| ని||అ
వలేపస్తుగర్వేప్యాల్లెవనెదూషణేపిచేతివిశ్వః - పరేషాం
ఘాపాణ్యాకాగాకావివర్యాసేనవిపరీతత్యేన గృహ్లాతేన
నుగృహ్లాంత్యేవ-ఆత్మనేపదేష్వనతఇతిర్ఘప్యాదాదేశః||

మధువ్రతాశ్చమూఖాశ్చరజసారూక్షతాంగతాః|

నిత్యమాక్రమ్యగృహ్లాంతిసారంసుమనసాంముఖాత్||

మధువ్రతాఇతి|| మధువ్రతాఃభృంగాః రజసాపుష్ప
పరాగేణరూక్షతామస్నిగ్ధతాంగతాఃప్రాప్తాఃనిత్యంవ్ర
త్యహం- ఆక్రమ్యాధిష్ఠాయ- విభక్తివరిణామేనసుమన
సఇతియోజ్యం-సుమనసాంపుష్పాణాం|| ని||స్త్రీయస్సమ
నసఃపుష్పమిత్యమరకౌశే- ముఖాదగ్రాత్ సారంస్థిరాం
శబూతంమకరందం||ని||సారోబలేస్థిరాంశే చన్యాద్యేక్షీ
బంవరేత్రిప్విశ్యమరః - గృహ్లాంతిస్వీకుర్వతే||మూఖాన్
శ్చరజసారజోగుణేన- గర్వేణతియావత్ - రూక్షతామ
స్నేహతాంగతాస్సంతః నిత్యంసుమనసం ఆక్రమ్యాక్రి
వ్యతేషాంసుమనసాంవిదుషాంముఖాత్ ముఖసకాశాత్
సారంసారభూతంఅథజాతంగృహ్లాంతిజానతే || ౧౧

ద్విజేంద్రోపికథాఢ్యోపికామచారీభవంతృదా| ని

త్యంనిమజ్జన్నవృద్ధౌనాంతశ్శుద్ధోభవత్యలం|| ౧౨

ద్విజేంద్రేతి॥ సదానవరతం కామచారీ స్వేచ్ఛాచా
 రీ.దుగాచారితీయావత్-భవకాద్విజేంద్రోనిప్రవర్త్యో
 పి కళాఢ్యోపవిద్యాసంపన్నోపి అనేకశాస్త్రాభిజ్ఞోపి ని
 త్యమబ్ధౌ-ఉపలక్షణ మేతత్-సముద్రేనదీప్రభృతిమనమ
 జ్జన్మపి అంతశ్చైతేఅలమత్యర్థంశుద్ధశ్శుచిర్నభవతీతిఅంత
 రశుద్ధైరంతరంగత్వేనబలీయస్తాదితిభావః ॥ అన్యోప్య
 థాః ॥ కామచారీఅప్రతిహతగతిః భవకాకళాభిఃపోడ
 శభిఃఆఢ్యోపి-సంపూర్ణాకీరణోపీత్యర్థః- పార్ణమాసాది
 యాగహేతుతయాద్విజానాం.బ్రాహ్మణానాం ఇంద్రో
 ధివతిః ద్విజేంద్రశ్చంద్రమాః-సోమోస్తా కంబాగ్నిస్తాణా
 నాగ్ంరాజేతిశ్రుతిః- నిత్యమబ్ధౌ సముద్రేనిమజ్జన్మపి-అ
 స్తమయితీశేషః- అంతర్మధ్యేశుద్ధఃవిమనానభవతి - క
 శంకిత్వాత్తస్యేతిభావః॥ ౧౨

మహాప్రభంజనంపాగ్నివ్యస్వాంతేషుకలుషీ కృతాః।
 ప్రతికూలంవిచేష్టంతేనీచాఃకెపిజడాశయాః॥ ౧౩

మహాప్రభమితి॥ జడాశయాఃమందబుద్ధయః నీచాః
 మహాప్రభంతేజస్వినం- అతాగ్నిస్తామతేత్యాత్వం-జనం
 రాజాదికంప్రాప్యభిగమ్యస్వాంతేషుమనస్స॥నీ॥స్వాం
 తంహృన్మానసంమనఃత్యమరః- కలుషీకృతాఃఅకలుషాః
 కలుషాఃసంపద్యమానాఃకృతాఃకలుషీకృతాః-పాపబుధ
 మంతఃకర్మథాః-అభూతతద్భవేద్విః॥ ౧ ॥ కలుషత్వా
 పితై నసోరితివిశ్వః- ప్రతికూలంఅననుకూలంయథాతథా

విచేష్టంతే-వ్యాపువంతీతియావత్ || ఆనోమ్యథాః || నీ
 చాఃస్వల్పాః కేపజలాశయాఃజలాధారాఃతటాకాదయః
 ని||జలాశయోజలాధారఇత్యమరః- మహాప్రభంజనంమ
 హాంశంవాయుం || ని|| పవనపవమానప్రభంజనా ఇత్యమ
 రః- పాప్రస్వాంతేషుస్వమధ్యేషుకలుషీకృతాః ఆవి
 లాపాస్సంతఃకూలంరోధఃకర్తృప్రతిలక్షీకృత్య విచేష్టంతే
 వ్యాపువంతి- ఆగచ్ఛంతీతియావత్ || ౧౩

దత్వావారంజనాయస్వందితుగర్జంతియేముహుః ||

తానుత్సేకవతఃపాప్రస్వానందంతినవనీపకాః || ౧౪

దత్వేతి||యే-దాతారిత్యర్థః-దితుస్థితాయజనాయ
 యాచకవర్గాయఅవారంఅనివారితం యథాతథాస్వంధ
 నందత్వా-స్వశబ్దస్యాథాచాతుర్విధ్యం- ఆత్మాత్మీయజ్ఞా
 తిధనవాచీశబ్దఇతికాశికాః- ముహుఃగర్జంతిభస్మ
 యంతి-ఉత్సేకోగర్వఃతద్వతఃతాదాత్వేనాపాప్రస్వా
 భిగన్యవనీపకాయాచకాఃననందంతినతుష్యంతి - అఃన
 యస్యాప్రీతిహేతుత్వాదితభావః || ఆనోమ్యథాః యే- మే
 ఘాత్యథాః - జనాయలోకాయ ప్రాణనాయస్వం
 స్వకీయంవారంవారి దత్వాభివృష్యదితుముహుఃగర్జం
 తిధ్వంతి-ఉత్సేకవతః ఉత్సేకస్సేచనం-వృష్టిరితియావ
 త్-తద్వతోమేఘాప్రాప్యనవనీపకాః నూతనకదంబ
 వృక్షాః-నవశబ్దోతాతంత్రః-నిందంతిహృష్యంతి,కుసుమ
 తాభంతీతియావత్,నమోఽమృతానినీపఃకుసుమితోభవతి

నిత్యముగ్గతస్యాపేదుజనస్యాంజనస్యచ|నలకు
యతుమాకారశ్శక్యస్సాన్వనుప్రవేశతః|| ౧౫

నిత్యమితి||నిత్యంఅక్షిగతస్యదృష్టివిషయస్య - దృష్టి
స్యాపీతియావత్ - అథవాఅక్షిగతస్యద్వేష్యస్య || ని||ద్వే
ష్యోగ్గతగత్యత్యమరః-దుజనస్యఅకారఃఅకృతః వ్యా
పాగోవా స్వేనసనేననుప్రవేశతోహేతోఃలకుయతుం
ద్వేష్యస్యస్యలక్షీకతుంసశక్యః-అథవాస్వస్తికా స్వకీ
యేజనేననుప్రవేశతోలకుయతుం ద్రష్టుంసశక్యతే || అ
న్యోవ్యర్థః|| నిత్యంఅక్షిగతస్య(స్త్రీ)ణాంనయనగతస్య అం
జనస్యకజ్జలస్యఅకారఃస్వహంస్వయోస్వకీయయోః
నేత్రయోఃఅనుప్రవేశతోహేతోః లకుయతుం దర్శయ
తుంసశక్యత్యతి - తత్తస్యస్యాభావికమిత్యర్థః|| ౧౫

లకుయిత్వేవలుబ్ధేశాఃకించిద్రూపంభయావహం|

మూర్తానాంప్రవర్తంతేతేషామనపరాధినాం||

లకుయిత్వేతి||లుబ్ధేశాఃలోభినఃప్రభవఃమూర్తానామ
గ్ధినాంభయావహం భయంకారిన్ద్రాభయంతవహం
తీతిఃత్వతోక్తంచూప సౌమ్యమాకారం స్వభావంవాకిం
చిల్లితుయిత్వానశ్శయిత్వా-ఏవకారోఽధారణేననపరా
ధినామనపసంకశీలానాంతిదుష్టానాంవా మూర్తానాం
యాచకానాంతేషామనరసనాయప్రవర్తంతే ఉదా
జతే||అన్యోవ్యర్థః||లుబ్ధేశాఃమృగయావర్యాః||ని||మృది
గ్ధికశ్చసత్త్యమరః-భయావహంకించిద్రూపం

సంచన్నంలక్షయిత్వాదర్శయిత్వా-మృగేభ్యశ్చితశేషః-అ
నపరాధినాంలక్షచ్ఛేదినాంమార్గణానాంశరాణాం॥౧౧॥క
లంబమార్గణశరాశ్చత్యమరః-తేపాయమోచనాయప్ర
వర్తంతేమృగాకప్రతీతిశేషః॥ ౧౬

నీతోవ్యభ్యంతరత్వేనజనైఃప్రాణసమానతాం, ఖ
లోవాయురివారూపోదుర్గ్రహస్సర్కనంవిభా॥౧౭

నీతభితి॥అభ్యంతరత్వేనాంతర్వర్తిత్వేనహేతునాజనై
స్సాధుభిఃప్రాణసమానతాంపాణేనసమానతాంగీతో
పి-అప్రత్వేనాంగీకృతోపీశ్వర్థః-ఖలోదుర్జనఃస్సర్కనంవి
భావితరణేనవి నాఅరూపఃదుస్వభావోభవతి-కథం,వాయు
రివ॥సోపిజనైఃపాణిభిఃపాణితాంప్రాణవాయుతాంస
మానతాంసమానవాయుతాంపి నీతోపి అరూపోనీరూపః
స్సర్కనంవి నాస్సర్కనగుణం విహాయదుర్గ్రహఃగృహీతును
శక్యోభవతి-నీరూపస్సర్కవాణమగుదితితార్కికపక్షః. దు
ర్గ్రహభితికుషత్స్వపీత్యాదినాఖల్పిత్వయః॥ ౧౮

ప్రియాధత్వస్థానాపాద్యవిప్రలంభేనభవయన్॥వి
భాపివిగ్రహంలోకానామపద్బాధతేఖిలః॥ ౧౯

ప్రియాధైతి॥ఖలోదుర్జనః॥౧౧॥పిశునోదుర్జనః ఖిలభిత్వ
మరః-విగ్రహంవినాపికలహేనవి నాపి ప్రియాధత్వస్థాం
అభీష్టధనాదివాంఛాం ఆపాద్య జనయిత్వావిప్రలంభేన
సంవాదేన॥ ని॥విప్రలంభోవిసంవాదభివ్యమః- అథ
ప్రలంభేనపంచనయా లోకాకాసాధుజనాకా భవ

యన్మశయన్బాధతే-కథం, కామవత్ షష్టశబ్దమ్ ॥ సో
పివిగ్రహంవిదాన్యమమశరీరోపి ప్రియాధాతృష్టాంప్రి
యతమాప్రయోజనాకాంతౌం ఆపాద్య విప్రలంభేనవి
రహేణభవయన్సంతాపయన్ లోకాన్ కామకజనాన్
బాధతే॥

౧౪

పురుషావివరంప్రాప్య కేవలక్షీతసంభవాః। దూ
షయంతిమహావంశాన్ముఖేత్యైత్యైః ఘనాభివ॥ ౧౫

పురుషాభితి ॥ అలక్షితః అజ్ఞాతః సంభవః ఉత్పత్తి
స్థానంయేషాంతేతథోక్తాః-అకులీనాభివృద్ధాః :- కేపిపురు
షాః వివరం చిత్తం- దోషలేకమిత్యథాః - తత్ప్రాప్త్యా
భిగమ్య-సృష్ట్యైతియావత్ - మహావంశాన్కులీనాన్ కు
లేషుఘనాన్ ముఖేత్యైః కటుతరవచనాన్సంతఃకూష
యంతినిందంతి - కథం, ఘనాభివఘనాపశేషాభివ॥ కేపి
అలక్షితసంభవా అజ్ఞాతజన్మానః ముఖే త్యైః నిశితము
ఖాః వివరం చిత్తంప్రాప్య మహావంశాన్ మహతోవే
ణూన్ దూషయంతివృద్ధానాం :- వేణూనాం దూష
ణం నామసృహాపికమన్వనహాత్వం॥

౧౬

అదాక్షిణ్యానతీవోగ్రాః పవనాభివదుజానాః। గు
హానపిప్రతిక్షేప్తుంప్రయతంతేక్షమాభృతః॥ ౧౭

అదాక్షిణ్యానతి॥ దుజానాః దక్షిణస్సరశః-ము
జురితియావత్ - తస్యచావోదాక్షిణ్యం॥ ౧౮॥ దక్షిణస్సర
శోదారపరచ్ఛందానువతిప్సితివిశ్వః - తదభావాద్ధే

తోః అథివాత్యంతం ఉగా॥ అసహ్యోః క్షమాభ్యుతః క్ష
మాశాలినః గురూనపి ఆచార్యానపి ప్రతిక్షేప్తుం నిందితుం
ప్రయతంతే-కుగ్రద్ధోహన్యాద్గురూనపీతిన్యాయః॥ దక్షిణః
ఖలుపవమానోమృదుర్వారీ తదభావాత్ గురూణాభ్యుహ
తః క్షమాభ్యుతః పర్వతానపి ప్రతిక్షేప్తుమున్మూలయితుం
ప్రయతంతే॥ ౨౦

దుష్టానైశ్చ ద్విరేషైశ్చ మలి నైః సుమనోగణః ।

ఆత్తగంధోపి సహజం మార్దవం న విముంచతి ॥ ౨౧

దుష్టానై రితి॥ మలి నైః పాపేన మలీనః నైః-జ్యో
త్సాంతమిన్ద్రేయాది నామలినశబ్దస్సాధుః - దుష్టానైః
దుష్టజ్ఞానైః- అథవా మశ్యబ్దః ఈషదధే- కించిజ్ఞానైః పు
రుషైః ఆత్తగంధోపి తిరస్కృతోపి॥ ౨॥ ఆత్తగంధోభిధూ
తస్సాన్యధిత్వమరః- సుమనోగణః విద్యభ్యుదయః సహ
జంస్వాభావికం మార్దవం మృదుచిత్తతాం- కృపాళుతా
మితీయావత్- నవిముంచతీనత్యజతి॥ మలి నై ర్నితైర్ద్వి
రేషైః - ద్వా రేషాభిమరశబ్దగతౌ యేషాంత ఇతశబ్దధ
మేణాథాస్యవ్యవదేశః- భృంగై రాత్తగంధోపి స్వీకృ
తపరిమళోపి సుమనోగణః పుష్పనికరః సహజం నైజం
మార్దవం నఖచ్ఛేద్యతాం నవిముంచతి- తత్తస్యస్వాభా
వికోగుణః॥ ౨౧

గంభీరంచ ప్రసన్నంచ ధనినో మానసం మహత్ ।

ద్విజానాముపకారాయ శుచీనాం కేన నిర్మితం॥ ౨౨

గంభీరమితి॥ గంభీరం - గాంభీర్యవచ్చాపలాది
 దోషరహితమిత్యర్థః - ప్రసన్నంకోరితాదివిరహితం
 తపవహహత్ అనుపమానం ధనినోధనవతఃపురుషస్యసం
 బంధి మానసంమనః - ప్రజ్ఞాదిపాతాత్తనశ్శబ్దస్యస్వా
 థేణో ప్రత్యయః - శుచీనాంమనః కమణభ్యాంశుద్ధా
 నాం ద్విజానాంవిపాగ్రిణాం ఉపకారాయ దానలక్షణా
 య కేనపురుషేణ- యద్వా, కేనబ్రహ్మణా నిమిత్తం
 సృష్టం॥౧॥ కోబ్రహ్మత్వానిలా రేషితివిశ్వః - పాత్ర
 వ్యయస్యదుర్లభత్వాదితిభావః॥ అన్యోప్యర్థః॥ ధనినః
 కుబేరస్యసంబంధి గంభీరంపూణం- అగాధమితియా
 వత్॥ ౧॥ నిమ్నంగంభీరంగంభీరముత్తానంతద్వివర్యయెత్
 త్యమరః - ప్రసన్నంవషాద్యకలుషం మహద్విశాలం
 మానసంమానసాఖ్యంసరః శుచీనాంశుభ్రాణాంద్విజా
 నాంపక్షిణాం- హంసానామితియావత్॥౧॥వంతవిపాగ్రి
 డబాద్విజాః, శుక్లశుభ్రశుచిశ్వే తేత్సుభయ త్రావ్యమ
 రః - ఉపకారాయఆశ్రయలక్షణాయ కేనవాపురుషేణ
 బ్రహ్మణావానిమిత్తం - వషాదసుహంసాఃఖలుమాన
 సేవసంత॥

౨౨

గుణినోవృత్తవిమలామహావంశప్రసూతయః॥ము
 క్తామయాఃప్రకాశంతేనరావారాజినోజ్జ్వలాః॥

గుణినభితి॥ గుణినః గుణాఃవినయాదిగుణాః తై
 స్సంపన్నాః వృత్తంచరిత్రం- సదాచారభితియావత్ -

తేనవిమలాః పూతాః మహావంశప్రసూతయః సత్కు
 లోద్భూతాః సర్వాః ముక్తామయాః వ్యాధిరహితాః అత
 ప్సోజ్జ్వలాః విరాజమానదేహాస్సంతః ప్రకాశంతే అధికం
 శోభంతే కథం, హారాభవముక్తాదామానీవ ॥ తేపిఠ
 గణితంతుమంతః-సూత్రప్రతితాత్పర్యథాః- వృత్తాశ్చ తే
 విమలాశ్చ తేతథోక్తాః- వత్సలానిమలా శ్చేత్యథాః-
 మహావంశప్రసూతయః మహావేణుసంభూతాః - తదు
 క్తం ॥ కరీంద్రజేమూతవరాహాశంఖమత్స్యహిశుక్ల్య
 ద్భవవేణుజాని ముక్తాఫలానిప్రథితానిలోకేతేషాంచశు
 క్ల్యద్భవమేవభూరీతి-ముక్తామయాః మాత్రికప్రచురాః అ
 తప్సోజ్జ్వలాస్సంతః ప్రకాశంతే ॥ ౨౩

సాధుసంతానభాజోయే సంతస్సంశ్రితనందనాః ॥

నతేముంచంతిపంచత్వేప్యాదార్యంస్వదుర్లభాభవ

సాధ్వీతి ॥ సాధుప్రశస్తంసంతానంకులంభజంతీ
 తిసాధుసంతానభాజః సత్కులోద్భూతాః- అథవా సా
 ధుసంతానభాజః సత్పుత్రభాజః- భజోన్వీరితిన్వీప్రత్య
 యః- అథా సాశ్రితనందనాః ఆశ్రితసంతోషాః - ని
 త్యంసంతుష్టా ఇతియావత్ - యే సంతః సజ్జనాస్సంతి- తే
 సంతః పంచత్వే అత్యయే- మరణకాలఇతియావత్ ॥ ని॥
 ప్యాశ్చంచతా కాలదర్శోద్దిష్టాంతః ప్రశయోత్యయ ఇత్య
 మరః- ఔదార్యం మహత్వంవా ॥ ని॥ ఉదారోదాత్యమ
 హతోరిత్యమరః - నముంచంతి నత్యజంతి-అమోచనస్యని

ఖిలచాగ్రిమఖ్యహేతుత్వాదితిభావః - కథం, స్వదుక్రమా
మాఇందేవతరవఇవ॥ తేపి సాధుంప్రశస్తంసంతానంసం
తానాఖ్యంతేవ్యస్యతమంతరుంభజంతీతి తేతథోక్తాః-సం
తానాఖ్యతరుసహితాఇత్యథాః- సంశ్రితనందనాఃఆశ్రి
తనందనాఖ్యవనాః తేస్వదుక్రమాః పంచానాంపంచ
సంఖ్యాకానాంభావఃపంచత్వంతస్త్రిన్నపి - స్వయంపం
చాపీత్యథాః- ఔదార్యంఅభిలషితాథావ్రదత్వంనమం
చంతీతి- తత్తేషాంస్వాభావికోనుణ్యితిభావః॥ ౨౪

స్వయంచేదముపేత్యాపిపరానామోదయంతియే॥

భద్రశ్రియస్తైజాయంతేస్వగోత్రస్యప్రసిద్ధయే॥

స్వయమితి । యేపురుషాఃస్వయంచేదంనాశండే
పేత్యాపి- పరైరితిశేషః - పరానన్యానామోదయంతి-
తేపురుషాఃభద్రశ్రియఃప్రశస్తంసంపదోజాయంతే- కిం
చస్వగోత్రస్యస్వకులస్యప్రసిద్ధయేఖ్యాతయేచభవంతి॥
అన్యోవ్యథాః ॥ యేతరవః చేదంతోభంతోదత్వంవా
డపేత్యాపిపరానామోదయంతిఆమోదవతఃకుర్వంతి- అ
తిసౌరభవతఃకుర్వంతీతియావత్ - ఆమోదశబ్దాత్తతా
రోతీతిన్యం తాల్లత్ - తేభద్రశ్రియఃచందనతరవః॥ నిభ
ద్రశ్రిశ్చందనోస్త్రీయామిత్యమరః - స్వగోత్రస్యకుల
యాచలస్యప్రసిద్ధయేజాయంతేసంపద్యంతే॥ నిగోత్రం
నాన్నికులేచలఇతిసశ్చః॥ ౨౫

కర్ణలంఘిగుణోత్కర్షావదాన్యాధన్వినోయథా ।

నిష్ఫలాన్నవిముంచంతిమాగ్ణాణాసంగరేస్థితాః॥

కణేతి ॥ కణలంఘిగుణోత్కర్షాః శ్రవణ
పాపేషినయాధిక్యాఃవదాన్యాఃబహుప్రదాపురుషాః ॥
ని॥ స్యుర్వాదాన్యస్థూలలక్షదానశౌండాబహుప్రదఇత్యను
రః- సంగరేప్రతిజ్ఞాయాంస్థితాః- కృతప్రతిజ్ఞాఇత్యర్థః-
ని॥ ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదావత్సుసంగరఇత్యనురః - మాగ్ణా
ణాఅధికజనానిష్ఫలానిధానా నవిముంచంతిన
ప్రేషయంతి- కథం, ధన్వినోయథాధానుషాగ్నివ-య
థాశబ్దస్సాన్యశ్యవాచకశబ్దపర్యాయఇతిదండీ ॥ తెపి క
ణలంఘిగుణోత్కర్షాః ఆకర్ణాకృష్టమార్త్వికాఃసంగరే
యదైస్థితాఃమార్గణా బాణానిష్ఫలానిశ్శల్యాక
నవిముంచంతి - నిశ్శల్యశరమోచనస్యాకించిత్కరత్వా
దితిభావః॥

ముంచంతశ్చాపలరుచియైస్థితాఃపావనేషధి ఘ

నాఇవార్ద్రహృదయాఃప్రథంతేతేదిగంతరే॥౨౬

ముంచంతిఇతి॥ యేపురుషాఃపావలేరుచిమిచ్ఛాం
ముంచంతః- చాపలదోషరహితాఇత్యర్థః- పావనేషుద్ధే
చస్థితాః- సదాచారనిష్ఠాఇత్యర్థః- ఆర్ద్రంకృపారసభ
రితంహృదయంమనః యేషాంతేతథోక్తాః ఎవంవిధానై
పురుషాఃదిగంతరేప్రథంతేప్రఖ్యాతాభవంతి- కథం, ఘ
నాఃజీనుతాఇవ॥ తెపి చాపలాంవైద్యుతీంరుచింకాం

తింనులచంతః॥ ౧॥ తటిత్సోదామినీవిద్యుచ్ఛంచలాచవలా
పిచేత్యమరః - పావనేమారుతేపథిగగనేస్థితాః అద్ద్రహ్మ
దయాః-జలభరితా ఇత్యర్థః - దిగంతరే - ఏకవచనమతం
త్రం, దిగంతరేషుప్రథం తేవ్యాపువంతి-వద్వాస్వతిశేషః॥
ఉదయంప్రాప్య తీక్షణత్వాద్దుష్ప్రిత్యత్వముపే
యనః॥ పాదాంతి కేవలమతోనహిమానీనిషీదతి॥

ఉదయమితి॥ మానీఅభిమానీపురుషః కర్తా ఉదయ
మైశ్వర్యలక్షణం. ప్రాప్త్యాభిగమ్య తీక్షణత్వాత్ కూర
త్వాద్దైత్యోః దుష్ప్రిత్యత్వం ద్రష్టుమశక్యత్వం ఉపేయ
నః॥ ప్రాప్తవతః వసుమతః కనవతః॥ ౧॥ వసుర్తయూభాగ్న
ధనాదిష్టితివిశ్వః- పాదాంతి కేవలణనమీషే ననిషీదతి
నోపవిశతి-మానధనయోగ్యానస్యదుస్త్వజత్వాదితిభావః॥
అన్యోవ్యర్థః॥ ఉదయముదయాచలం ప్రాప్య తీక్షణత్వా
త్తీక్షణకరత్వాద్దైత్యోః దుష్ప్రిత్యత్వం ద్రష్టుమశక్యత్వం
ఉపేయనః॥ వసుమతః భానుమతః-సూర్యస్యేత్యర్థః- పా
దాంతి కేకిరణనమీషే॥ ౨॥ పాదారశ్చ్యంఘ్రితుర్యాం శా
ఇత్యమరః-హిమానీహిమసంహతిః కత్రిక - ఇంద్రవరుణే
త్వాదినాజీవప్రగ్యయః-అనుగాగమశ్చ- ననిషీదతినతిష్ఠ
తి-ఉదతేనూర్యేహిమంనశ్యతీత్యర్థః॥

౨౦

ఆసాద్యమందరాగోపిభుజంగేనాతిసంగమం । త

ద్భోగాత్తుభ్రమనకష్టంప్రాప్నోతివిషవంతతః॥

ఆసాద్యేతి॥ మందోరాగోయస్యసతతోక్తః - విర

క్రొపీత్యథాః-భుజంగేనపటేనసహ॥ ౧ ॥ వేశ్యాపరిశ్చ
జంగస్సాస్యన్తి ద్దఃపల్ల పికోవిటభిత్వమరః-అతిసంగంఅత్యం
తసంబంధం ప్రాప్య తస్యవిటస్యభోగాద్విషయానుభ
వాత్ భ్రమక ఏషమాచరణీయమితిభాగ్రింతస్సక తతః
భ్రమణానంతరం విషమంచుస్సహంకష్టంకృచ్ఛ్రి- నరకా
దిశ్శమితియావత్-ప్రాప్నోతి- వినశ్యతియదిమకస్సం
గాదితిభావః॥ అన్యోవ్యథాః॥ తతఃవిస్తృతః-ఉన్నత
త్యర్థః- మందరభిత్వగఃమందరపర్వతః॥ ౧॥ శైలవృక్షౌ
నగావగావిత్వమరః - భుజంగేనవాసుకినాఅతిసంగమం
వేష్టనంతిసాద్య-క్షీరోదధిమథనసమయితిభావః- తస్య
భోగాత్ కాయాత్॥ ౧ ॥ భాగస్సుఖేస్త్యాగిభిత్వతావ
హేశ్చఫణికాయయోరిత్యమరః - భ్రమకఘూణకమా
నఃకష్టంగమానం-కృచ్ఛ్రిగహనయోగఃపఞ్చతీక్ ప్రతిషే
ధః- విషమంపాతాశదూపంగమానంప్రాప్నోతి- అత్రల
ణ్నిదేశోతంత్రః-ప్రాప్త్యత్యర్థః-అభిమథనకాలేమం
దరఃపాతాశంప్రావిశదితిపూరాణోక్తిః॥ ౨౯

జలాశయస్యహృదయే కామస్సోమత్తవోదితః॥ బ

హ్విఃఖిలుక్షపాఃప్రాప్తఃక్షయంయాతినభోగతః॥

జలేతి॥జలాశయస్యమందబుద్ధః- అజ్ఞస్యేతియావ
త్-హృదయేమనసి ఉత్పన్నఃకామఃవిషయాభిలాషః బ
హ్విబహుశాః,వోతోనుణవచనాదితిభోష్పర్శ్యయః-క్ష
పాఃరాత్రీఃప్రాప్నోపిబహుదివసానుభూతోపిభోగతః అ

నుభవాద్దేహోఃక్షయంనాశం నయాతి-నజాతుకామఃకా
మానాముఃభోగేనశామ్యతితిభావః-కథం, సోమశ్చంద్ర
మాత్రవఃసోపజలాశయస్యసముద్రస్య హృదయేమధ్యే
ఉదితః సభఃగగనంగతఃసభోగతఃబహ్విఃక్షపాః పార్వీ
పి- బహ్విషురాత్రిషుప్త కాశమానోపీత్యథః-క్షయం
కల్హాహీనత్వంయాతి-కృష్ణపక్షఇతి శేషః॥ ౩౦

క్షీణస్నేహూనిశాంతేషుముంచంత్యాం జన
సంహతిం! ఆత్మన్యాత్తరుచిర్యోగీనిర్వాణంయా
తిదీపవత్॥ ౩౧

క్షీణేఇతి ॥ నిశాంతేషు బహువచనసామధ్యాయే
గృహదిషు-యథాహభగవాన్ పాణినిః- అథర్వాఃపుం
సిచేతి॥ని॥నిశాంతవస్త్యసదనభవనాగారమందిర మిత్వ
మరః॥క్షీణస్నేహఃమమతారహితఃస్వాంస్వకీయాంజన
సంహతింపుత్రాదవగంముంచకసంత్యజక- అన్యథా
మస్త్యజత్వాస్సంసారస్యేతిభావః- ఆత్మనిపరస్త్వికామ
ని ఆత్మరుచిస్స్వీకృతప్రీతిరితియోగీధ్యాననిష్ఠః॥ ని॥యో
గస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్వమరః- ని
ర్వాణంమోక్షంయాతి॥ని॥నిర్వాణంనిర్వృతౌమోక్షే వి
నాశేగజమజ్జనభితివిశ్వః- కథం,దీపవత్ దీపభవ- తేనతు
ల్యమిత్యాదివాచకః॥సోప నిశాంతేషురాత్యౌవసానేషు
క్షీణస్నేహూనప్యతేలః॥ ని॥తేలేచసంహృదేస్నేహాభి
తికోశః- స్వాంజనసంహతింస్వస్యకజ్జలసమూహంము

చక్షుఃస్పృశ్యస్పృశ్యేన ఆత్మరుచిస్సంతుదితతేజాస్సకాని
ర్వాణంనాశంయాతితైలక్షయాదీపోవినశ్యతి॥ ౩౦

ప్రకృష్టజాతరూపశ్రీర్నా నేనచమహత్తరః॥ ఏకఏనమ
హా ఘోషమభవేత్సర్వోత్తరోభువి॥ ౩౧

ప్రకృష్టేతి॥ ప్రకృష్టమధికంజాతాడత్పన్నా రూప
స్వస్వభావస్య సౌందర్యస్యవా శ్రీశ్లోభాయస్య సతథో
క్తః॥ ౧॥ రూపంస్వభావేసౌందర్యఇతివిశ్వః-జాతంజన్మ-
భావేక్షః-ప్రకృష్టజాతరూపయోశ్రీర్యస్య స తథోక్తః-
మానేనఅభిమానేనమహత్తరః-మహాభిమానవానిత్యర్థః,
ఏవంవిధఃఏకఃపురుషః-నతుబహువః- భువిభూమకామహా
ఘోషమ్రాజ్యతమేషు॥ ౨॥ మూల్యేమ్రాజావిధావఘో
షిత్యమరః- సర్వోత్తరఃసర్వోత్కృష్టోభవేత్ - గుణాః
పూజాస్థానవితిభావః॥ అన్యోవ్యధాః॥ ప్రకృష్టజాత
రూపస్యకాంచనస్యశ్రీశ్లోభాయస్య సతథోక్తః మానే
నపరిమాణేనమహత్తరః- మహత్పరిమాణిత్యర్థః- ఏక
ఏవఅలంకారః భుః మహాఘోషమహామూల్యేషుఅలంకా
రేషుమధ్యే సర్వోత్తరః సర్వేభ్యోరజతాదిరచి తాలం
కారేభ్యోధికఃభవేత్॥ ౩౨

నిర్ముక్తభోగశుచితాక్షమయామూర్ఛి సన్నతిః॥

మహిమాచాప్యహీనత్వంనహ్యశేషస్యవిద్యతే॥

నిముక్తైతి॥నిముక్తైఃనిశ్శేషత్యక్తైఃభోగైస్సంగా
దిభిఃశుచితాశుద్ధత్వంతుమయామౌంత్యా సహితామూ
ర్ఛికాసన్నతిఃతితియో-నిరహంకారితాచేత్యర్థః- మహి

మ్నా అమాని త్వాదిగుణైసలహీనత్వ సంపూర్ణతా - సమ
 గ్రాభిమానాదిగుణవత్తైతియావత్ - ఏతత్సర్వం గుణజా
 తంతశేషస్య అఖిలజనస్య నవిద్యతే - గుణినౌదులకాభా ఇ
 త్యర్థః || అన్యోవ్యథాః || నిమూక్ష్యః ముక్షకంచుకః సచా
 సాభోగశ్చ ఫణస్తైన శుచితా శుభ్రత్వం క్షమయాభూ
 మ్యామూర్షికసన్నతిః సప్రతా మహిమ్నా భూదారక
 త్వాదిగుణమహత్త్వేన అహీనాం సర్పాణాం ఇనత్వం వ్ర
 భుత్వం || ౧ || ఇనస్సూర్యే ప్రభావిత్యమరః - ఏతత్సర్వమశే
 షస్య శేషవ్యతిరిక్తస్య నవిద్యతే నాస్తి - విదసత్తా యామితి
 భాతో దైకవాదికాల్లట || ౩౩

అమందతరవార్యస్త్రుధారాహతమహీభృతః | చిత్ర
 చాపధరావీరావిద్యోతంతే ఘనా ఇవ || ౩౪

అమందతరేతి || అమందతరంతీత్యతరం వారణస్వ
 భావం వారితచ్ఛతదస్త్రంచతస్యధారాతయాహతాః మ
 హీభృతః రాజానోయేషాంలే యద్వా అమందాతీత్యత
 రవారేః ఖడ్గస్య అస్త్రస్య చధారాతయాహతాః మహీ
 భృతో రాజానోయేషాంతేతథోక్తాః చిత్రచాపధరాః నా
 నావణధనుర్ధరాః - నానావణరత్నప్రత్యుష్టత్వాచ్చా
 పానాంచిత్రతా - బంహీయస్యాహవేపి అద్భుతధనుర్ధ
 రాః వీరాః వరాక్రమణః విద్యోతంతే విరాజంతే - కథం, ఘ
 నామేఘా ఇవ || తేపి అమందతరయా అతిబహుళయా వా
 ఘోరిజలమేవ అస్త్రంతస్యధారయా ప్రవాహేణ హతాః భా

తాఃమహీభృతఃసర్వతామైస్తై తథోక్తాః చిత్రచాపభ
రాఃఇంద్రధనుష్ఠంతఃతథాఘాతాస్సంతఃచిరాజంతే॥

నిశాతమసిమూఢంద్రా కరేణోల్లాసయన్కరి

పోఃకబంధౌథ్వాపకౌ రాజారాజతేజలదేరిన॥౩౫

నిశాతమితి॥ నిశాతంతీక్షణంకరేణహస్తేనడిఢం భృ
తం అసిమూయధంద్రాక్శీఘ్రం॥ని॥ ద్రాక్ష్యంతుసప
దిదుక్రితమిత్యమరః-ఉల్లాసయన్చాలయన్-హస్తాదితిశే
షః-రిపోః- ఏకవచనమతంత్రం-రిశ్శాణామిత్యర్థః- కబం
ధఃశిరోరహిణః కాయః॥ ని॥ కబంధౌస్త్రీక్రియాదాత్తమ
పమూర్ధకలైబరమిత్యమరః-సముద్ధావయతితథోక్తః-తిష్ఠ
తేన్యంతాదర్శిహీత్వాదినాపుగాగమః- రాజాన్యపరేః
రాజతేప్రకాశతే-రణంశూరోన్యపాత్తమితిభావః-కథం,
జలదేఃసముద్రస్యకబంధౌథ్వాపకఃజలసంవర్ధకో రాజా
చంద్రమాభివ॥ ని॥ రాజాప్రజాన్యపే చంద్రేయతైక్ష
త్రియశక్రయోరితివిశ్వః॥ సోప నిశాతమసి నిశాయాః
కృష్ణపక్షగాత్యాఃతమన్యంధకారే మూఢంవ్యాపారా
క్షమం లోకంపాశ్రిణోవర్తంద్రాక్సపది-ఉదయసమయపి
వేత్యర్థః- కరేణకిరణజాలేనఉల్లాసయన్ సంతోషయన్
రాజతేప్రకాశతే॥ ౩౫

మణయస్సధియశ్చాపినిసర్గోదగ్రతేజసః॥ అంత

స్త్రీసేననిర్ముక్తారాజ్ఞాన్యహృదయంగమాః॥

మణయితి॥నిసర్గేణస్వభావేనఉదగ్రముత్కృష్ట

తేజఃప్రకాశఃయేషాంతే మణయఃమరకతాదయః అంతః
 మధ్యేతాగ్రసేనదోషేణనిముక్తాః-నిర్దోషాశ్చేత్యర్థః॥ ౩॥
 తాగ్రసస్పృశ్యభయదోషయోరితివిశ్వః - రాజ్ఞాంస్సపా
 నాంహృదయంగమాఃహృద్యాఃస్యః- గమేస్సుపీతిశిశ్రుప్ర
 త్యయః- అరుద్విశేషత్యాదినామమూగమః- రాజయో
 గ్యాభవేయూరిత్యర్థః ॥ సుధియోవిద్యాంసోపినిసగే
 ణఉదగ్రంతేజఃపరావమానాసహిష్ణుత్వలక్షణంయేషాం
 తేతథోక్తాః ॥ అథిక్షేపాద్యసహనంతేజఃప్రాణాత్యయే
 పిచేతితల్లక్షణం- అంతహృదయే తాగ్రసేనభీత్యానిర్ము
 క్తాః భీతిరహితాశ్చేదాగ్రజ్ఞాంప్రభూణాం హృదయంగ
 మాఃప్రియాస్యః - రాజసమీపవతితానాపురుషేణదు
 స్తైననభవితవ్యమిత్యర్థః॥

3౬

పశ్యన్మధ్యస్థయాదృష్ట్యా కామంద్రహ్యంతమ

ప్యరిం|అనంగీకృత్యయశ్శామ్యేత్సశ్యమీశ్వరపవనః॥

పశ్యన్నితి ॥ యఃపురుషఃకామంద్రహ్యంతమ

హ్యంతమవకుర్వంతం-ద్రుహజిహ్వాంసాయాందైవాదికా

చ్ఛత్య- ఆతపవలరింశతుక్రియాతమపిమధ్యస్థయాదృష్ట్యా

అనంగీకృత్యఅనభ్యుపగమ్యశామ్యేత్ శాంతోభవేత్ - స

పురుషఃఈశ్వరపవనదైవమేవ - శమాదేతత్సంభవతీతితా

వః॥ అన్యోప్యర్థః ॥ దుక్రిహ్యంతమిషువిసజన్తేనద్రో

హంకుర్వంతం ఆతపవలరింతంశతుక్రియాతంకామంమద

నంమధ్యస్థయాదృష్ట్యాఫాలలోచనేన పశ్యన్ననంగీకారో

దుర్హితఃతస్యాస్థిరీకరణం - అభూతతద్భవేచ్ఛిప్రత్య
యః- సమథః- దన్ధంపర్యాప్తఇతియావత్ - భవేదితి
శేషః - యద్వాతంకామమనంగీకృత్యభస్మావశేషంకృ
త్వా శామ్యేత్ తతోగ్రీధాద్విరమేత్ సతాశ్వరఃత్రిలో
చనవివసత్యంనిశ్చితం- పురాకేలభగవాన్ త్రిలోచనఃమ
దనంఘాలలోచనేనదదాహేతిశ్రూయతే॥ ౩౭

సుపార్థివైశ్చవదైశ్చసర్వతోముఖభూతిభిః। ప్ర
సారితేమిత్రకరేత్యజంతేకోశసంపదః ॥ ౩౮

సుపార్థివైరితి। సర్వతోముఖాస్సర్వతలగామి
వ్యోభూతయఃసంపదఃయేషాంలేతథోక్తాః తైస్సుపార్థి
వైః సద్రాజైఃకర్తృభిః మిత్రకరేసుహృద్ధైః॥౩॥ అథ
మిత్రంసఖాసుహృదిత్యమరః- ప్రసారితేసతి - యోధు
మితీశేషః- కోశానాంఘ్రిద్దపిదానానాంసంపదఃత్యజంతే॥
అన్యోవ్యథః ॥ సర్వతోముఖముదకంతేనభూతిస్సంప
చ్ఛాయాయేషాంతానితథోక్తాని॥౪॥ కబంధముదకంపాథః
పుష్కరంసర్వతోముఖమిత్యమరః- పద్మైస్సకసిజైః మి
త్రకరేతరణికిరణైః॥౫॥ద్యుమణిస్తరణిర్మిత్రః, బలిహస్తం
శవఃకరాశ్చశ్చభయశ్రావ్యమరః - ప్రసారితేసతివ్యా
ఘ్నవతిసతికోశసంపదః కుత్తులసహృద్ధయః త్యజంతేము
చ్యంతే- ఉదితేసూర్యేపద్మానివికసంతీత్యథః॥ ౩౮

విశిష్టంసర్వభూతేభ్యశ్శ్రీతవ్యగుణవత్తయాన
త్యజేద్విభుతానిత్యమాకాశమివభూమిపం॥ ౩౯

విశిష్టమితి । శ్రోతవ్యాః శ్రోతుంయోగ్యాగుణా
 ఔదార్యాదయః తస్యసంతీతిశ్రోతవ్యగుణవా తస్య
 భావస్తతా తయాహేతునా సర్వేభ్యోభూతేభ్యః ప్రా
 నిభ్యోవిశిష్టంగుణత్వాచ్చేష్టంభూమిపం రాజానంకర్త
 తకాశమివనిత్యంఅనవరతం విభుతాప్రభుతా ప్రభుత్వం
 కర్తౄ నత్యజ్యతి- గుణినంరాజానం కదాపిలక్ష్మీర్నముం
 చతీత్యధః॥ ఆకాశమపిశ్రోతవ్యగుణశ్శబ్దఃతద్వత్తయా-
 శబ్దగుణవత్తయేత్యధః - శబ్దగుణకమాకాశమితితార్కి
 కాః, - ఉపలక్షితమితిశేషః - సర్వేభ్యోభూతేభ్యఃవృథి
 వ్యాదిభ్యోవిశిష్టం వరమం మహత్త్వాత్సర్వతాగ్రిమగతం
 నిత్యమవినాశి ఏవంవిధమాకాశంకమక విభావావ్యాపక
 త్వంకర్తౄ నత్యజతే॥

౩౯

కాలేమృదుశ్చతీక్షణశ్చనృవస్సౌద్యదిసూర్యవత్ ।

ఉదయఃక్రియితేతస్యమండలేనానురాగినా॥౪౦

కాలఞ్చితి॥ నృవఃరాజాకాలే - ఏకస్మిన్నితిశేషః-
 మృదుఃక్రౌర్యరహితః పునరస్యస్మిన్కాలేతీక్షణఃఉదగ్రో
 యదిస్యాత్ - తస్యరాజ్ఞఃమండలేనరాష్ట్రేణ- దేశేనేతి
 యావత్ - అనురాగినాఅనురాగవతాఉదయఃక్రియితే-
 రాజనిఉదగ్రే నీతిమృదాసతి ప్రజాఅనురాగవత్సోభూ
 త్వా రాజ్ఞోభ్యుదయంకుర్వంతీత్యధః॥ మృదుశ్చేదవమా
 న్యేతతీక్షణాదుద్విజతేజసః॥ తీక్షణశ్చైవమృదుశ్చైవప్రజా
 నాంసతుసమ్మతః॥ కథం, సూర్యవత్ సూర్యభవ । సోపి

కాలేక్షిణోమృదుః దగ్ధనీయః తస్య సూర్యస్య మండలేన తే
జోలక్షణేన అను రాగిణా అను రాగవతా ఉదయః క్రియ తే
సూర్యమండలం రక్తవణా ఉదేతి-కమణిలమూగ్రవం ౧౮౦

అను వేలం విహస్యం తేయస్య సింధోరి నోద్యమాః ।

తం ప్రమథ్య శ్రియః కోపి విపక్షో భూభృదుద్ధరేత్ ॥

అను వేలమితి ॥ యస్య రాజ్యః ఉద్యమాః వ్యాపా
రాః అను వేలం ప్రతిక్షణం నిహస్యం తే వివాశ్యం తే - శత్రు
జేతి శేషః - తం రాజానం కోపి విపక్షః శత్రుభూతో భూభృ
త్ కర్తా ॥ ౧॥ ద్విద్విపక్షాహితామిత్రదమ్యశాత్రవశత్ర
వః, భూభృద్భూమిధరేన్మవిజితచామరః - ప్రమథ్య ప్ర
బాధ్య శ్రియః కోశాద్యాస్సంపదః ఉద్ధరేదపహరేత్ -
బుద్ధిహీనస్య రాజ్యం నిశ్యతీత్యర్థః - కస్యేవ, సింధో
స్సముద్రస్యేవ ॥ తస్మాపి ఉద్యమాః ఉచ్ఛ్విసనాదయః
అను వేలం వేలాం మర్యాదాం అనులక్ష్మీకృత్య విహస్యం తే -
తం సముద్రం కోపి విపక్షః విగతగరుత్ - మందరాద్విరిత్య
ర్థః - ఇంద్రేణిలూనపక్షత్వాద్విగతపక్షత్వమస్యేతి
భావః - ప్రమథ్య మధిత్యా శ్రియః రమాద్యాస్సంపదః ఉద్ధ
రేత్ - ప్రకాశయేదిత్యర్థః ॥ ౪౦

ఆక్రమ్య యస్య దోర్దండ మతిచక్రం ప్రకాశతే ।

పారిష్కృతిపురుషో లోకే సవైకుంత ఇతి ప్రథాం ॥

యస్య రాజ్యః దోర్దండం - భువి బలమిత్యర్థః - ఆ
క్రమ్య అతిచక్రం శత్రుని నూనాహంకర్య - ప్రకాశతే - ఉ

తేషామేకాణవర్తత ఇత్యర్థః - సపురుషః లోకేమంతః శత్రు
విజయాదావక్షమ ఇతి ప్రథాంఖ్యాతిం ప్రాప్నోతి ॥ ౩॥ కుం
రోమందః క్రియాస్వశ్యమరః - అత్రవైశబ్దః పాదపూర
ణే ॥ అన్యోవ్యర్థః ॥ యస్యహారేః దోర్దండం భుజదండం ఆ
త్రమ్య ఆశ్రిత్య - అధిష్ఠాయే శ్యర్థః - అరాణి అంగానిశక
టాదీని అస్య సంతీత్యరి ॥ ౩॥ అరంశీషేచ చక్రాంగ ఇతి వి
శ్వః - తచ్చక్రంసుదర్శనం ప్రకాశతే - సప్రసిద్ధః పూర్ణ
త్వాత్పురిశయానాద్వాపురుషః భగవాన్ లోకేజగతివై
కుంతః విష్ణురితి ప్రథాంఖ్యాతిం ప్రాప్నోతి - సాకారతయా
భగవతశ్చక్రపాణిత్యాదితి భావః ॥ ౪౨

బలినా విద్విషేషం సేవదందీయత చేచ్ఛువి మహా
త్త్వం ప్రాప్య సోల్పాపి విక్రమేణ శ్రియం హరేత్ ॥

బలినేతి ॥ బలినా బలవతాపి రాజ్ఞా విద్విషేషత్రు
భూతాయ పుంసేపురుషాయ అన్యస్తైరాజ్ఞైభువి - న్వక్తి
యాయామితి శేషః - పదంస్థానందీయత చేత్ తహింశ
తుగ్రిరల్పాపి - కోశాదిభిరితి శేషః - తైరేవ మహత్త్వంత
తిశయం ప్రాప్య విక్రమేణ పురుషకార కరణేన శ్రియం కో
శాదీకాహరేత్ - శత్రుపాలనం స్వవినాశాయ భవతీతి
భావః ॥ అన్యోవ్యర్థః ॥ బలినా వైరోచనేన కర్తూ వి
ద్విషేషం సేవామనరూపిణేహరయే భువిభూమావదంచ
రణత్రితయ సంమితంస్థానందీయత చేత్ సోల్పాపివామ
నరూపోపి విక్రమేణ త్రివిక్రమావతారేణ మహత్త్వం మ

హాకారతాం ప్రాప్యశ్రియం రాజ్యలక్షణాం హరేతో
స్వీకుర్యాత్ ॥ ౪౩

నలినానాన్యపాణాంచ శ్రియం హి మహతామపి ।

మిత్రప్రతాపాభూయోపి వర్ధయత్యనశోజ్జ్వలాం ॥

నలినానామితి ॥ హి మేనతు హి నేన హతాం క్లిష్టాం ని

శాయాం రాతా గ్రీవుజ్జ్వలతీతి శోజ్జ్వలా సానభవతీతి త

థోక్తా-రాతా గ్రీవానామ వికాసాదితి భావః-తాం నలినా

నాం వద్వా నాం శ్రియం శోభాం భూయః పునః-ప్రభానిత

త్యర్థః-మిత్రస్య సూర్యస్య ప్రతాపః తేజఃకర్మణ వధణ

యతి-ఉదితే సూర్యే వద్వా వికసంతీత్యర్థః ॥ అన్యోస్య

ర్థః ॥ అనిశం అనవరతం ఉజ్జ్వలతీతి సాతథోక్తా తాం మ

హతాం నృపాణాం శ్రియం కథణ మిత్రాణాం సుహ

దాం ప్రతాపః పౌరుషం కర్తా భూయోధికం యథాతథా

వర్ధయతి-వృధువృద్ధా విత్యస్తాద్దాతో హేతుచత్వాల్లి

ట్-నాసహాయము పేయాజ్జయశ్రీరితి భావః ॥ ౪౪

స్వస్థా నాదవరోష్యేత బలాత్పుంసాపరేణయః । అ

పారిజాతం సప్రాహుః పాథిణవం పాదవంచతం ॥

స్వస్థా నాదితి ॥ యోన్యవః పరేణ శత్రుగ్రహా తేన పుం

సాపురుషేణ కర్తా గ్రీవస్వస్థా నాత్ రాజ్యలక్షణాత్ అ

పాదానాత్ బలాత్సత్త్వతిశయాద్ధేతోః అవరోష్యేత

స్వస్థా నాదవరోష్యేత ఉన్మాద్యేత-పాదవం పాదంతు

రీయాంశం పాతీతి పాదవః రాష్ట్రే కదేశపాలకః పార్థివం

రాజానంతరిజాతంతరివగతశత్రు సమూహం న. ప్రా
హుః-సశత్రుక మేవాహురిత్యథాః - తంత్రసిద్ధంపాద
పంతరుంచలపారిజాతంపారిజాతోదేవతరుః సనభవతీ
త్యపారిజాతఃతంనప్రాహుః- అపితుదేవతరుమేవాహు
రిత్యర్థః- యస్తరుఃపరేణపుంసాపరమపురుషేణవాసుదే
వేనస్వస్వస్థానాత్స్వగణలక్షణాత్ బలాదవరోష్యేష
ఉన్నాత్యతేతివ్యతిరేకేణ యోజనా - అధవాయఃస్వ
త్రుణమఃపరేణపుంసాకృష్టేన బలాత్ స్వస్థానాదవరో
ష్యేతతం అపారిజాతంనప్రాహుః - పారిజాతమేవా
హుః-పాధిణవంభౌమంపాదపంచతరుంచనప్రాహుః
పురాకిల భార్యయా ప్రాధ్యక్షమానోదేవకీనందనఃపారి
జాతాఖ్యదేవతరు మున్నూల్యావనీం నీతవానితి భారతీ
కథా॥

౪౫

విరసప్రకృతిహృష్టవస్సత్వవాగపిసింధువత్ । రాజ్ఞాం
స్వాంతసముద్ధేనత్యోభ్యతే మృదువాపీసః ॥ ౪౬ ॥

విరసప్రకృతిరితి॥విరసప్రకృతిఃనిగుణస్వభావః
బౌద్ధార్యవినయాదిగుణవిహీనభిత్వర్థః-విరక్తప్రకృతిర్వా
భూపోరాజాసత్త్వవాకబలవానపిస్వాంతసముద్ధేనన్వ
మధ్యజాతేన- స్వకులీవేనేత్యథాః-మృదునాదుర్బలేనా
పిరాజ్ఞాన్యపేణత్యోభ్యతేసంచాల్యతే-రాజ్ఞాగుణినాఅవ
హీతేనభవితవ్యమితిభావః- కథం, సింధువత్ సముద్రభి
వ॥ సోపివిరసప్రకృతిః లవణమయత్వాదమధురస్వభా

వఃసత్త్వవాణమకరాదిజలగ్రహవాణస్వాంతసముద్ధే
నస్యమధ్యసముద్ధేనమృదుశాదర్శనీయేనాపిరాజ్ఞాచంద్ర
మసాక్షౌభ్యతేకలుషీక్రియతే-ఉదితేఖలుచంద్రమస్య
దన్వానుద్వేలోభవతి॥ ౪౬

యస్య రాజ్ఞోనవసుధా సేవ్యాసుమనసాంగణైః । ధ్రు
వంబహుళదోషోద్ధఃక్షయస్సోత్తస్యమండలే॥ ౪౭ ॥

యస్యేతి॥ యస్య రాజ్ఞఃస్వపస్య వసుధాచూమిః సు
మనసాంసుధియూః- విదుషామితియావత్-యద్వాసుమ
నసాంన్వచ్ఛబితానాంపురుషాణాంగణైః సమూహైః సే
వ్యాఅనుభవనీయానభవతి- తస్య రాజ్ఞఃస్వపస్యమండలే
రాష్ట్రే- దేశేతితియావత్- బహుళదోషోద్ధః భూయిష్ఠ
పాపజాతః క్షయఃక్షీణతాస్యాద్భవేత్- ధ్రువంనిశ్చితం
దేవతానామనచకానాదపాలనాన్తహాత్తనాం చ రాజ్ఞో
రాష్ట్రంవినశ్యతీతిభావః॥ అన్యోవృథాః॥ యస్య రాజ్ఞః
చంద్రమసఃనవసుధానవీనామృతంసుమనసాందేవానాం
గణైఃవహ్నిదిభిస్సేవ్యాఅప్యాద్యాస్యాత్, ధ్రువంభవ
తి॥ తంచసోమంవపుర్దైవాఃపర్యాయేణానుపూర్వశత్రుతివ్యా
సన్తరణాదితిభావః- తస్య చంద్రస్యమండలే బహుళదో
షోద్ధఃకృష్ణవక్షరాత్రిజాతః క్షయఃకళాహీనతా ॥ నిష్ప్రీ
తాంగఃకలాశేషశ్చంద్రమానప్రకాశతత్రుతి పురణాదితి
భావః॥ ౪౮

అధఃకుర్వన్ప్రజాస్సర్వాబహుధామహిమోల్బణః ।

రాజాపర్వణికస్త్రింశ్చిద్భవేదహిభయాకులః॥ ౪౮ ॥

అధఃకుర్వన్నతి ॥ బహుధాబహువక్రకారేణమహి
మ్నామహత్త్వేనతేజస్విత్యాదియాపేన ఉల్బణఃవ్యక్తో
పి॥ ౪౮ ॥ స్ఫుటంత్రవ్యక్తముల్బణమిత్యమరః - రాజాస్ప
షః సర్వాఃప్రజాః అధఃకుర్వన్ప్రభావేనతిరసుకర్వన్
కస్త్రింశ్చిత్ పర్వణికాలే॥ ౪౯ ॥ పర్వస్యామస్సవేగ్రంధౌవ
స్తావేలక్షణాంతరేదశప్రతిపదోస్సంధౌవిషువత్ప్రభృ
తావపీతివిశ్వః- అహిభయాకులః అహిభయేనస్వపక్షౌ
ద్భూతభయేన॥ ౫౦ ॥ మహీభుజామహిభయంస్వవక్షత్రభ
వంభయమిత్యమరః- ఆకులోభవేత్-విరక్తాసుప్రకృతిషు
రాజావినశ్యతీత్యథాః॥ అన్యోవ్యర్థః॥ సర్వాఃప్రజాఃభూ
మిష్ఠాకాఅధఃకుర్వన్- స్వస్వగగనసంచారతయేతిభావః,
బహూనాంఓషధివనస్సత్యాదీనాంధామ్నా ఆశ్రయేణ
జీవనభూతేనహిమేనతుహినేనఉల్బణః రాజాచంద్రః క
స్త్రింశ్చిత్పర్వణిపూణికామాప్రతిపత్సంధౌ అహిభయాత్
రాహూద్భూతార్థయాత్ ఆకులోభవేత్ ॥ ౪౯

మహతాకరపాతేనసర్వంవసుమతాంహరన్ సం

పూర్ణోప్యశ్చుతేరాజాకళయాక్షయమన్వహం ॥

మహతేతి॥ సంపూర్ణోకపి- కొశాదిభిరితిశేషః- రా
జాన్యవఃమహతాఅమర్యాదేన కరపాతేనశుల్కాదిభా
గధేయకల్పనయాహేతుశా॥ ౫౦ ॥ భాగధేయః కరోబలిరిన్య

మరః- వసుమతాంధనినాం || 9 || వసుమతాయాభిగ్నిధ
 నాభిధేయేష్విత్యమరః- సర్వంధనంబహరణ అన్వహం
 ప్రత్యహం- విభక్త్యధేవ్యయాభావః- నవుంసకస్యా
 దన్యతంస్యామితిటచ్ ప్రత్యయస్సమాసాంతః-కళయావి
 త్తవృద్ధ్యా || 9 || కళాశిల్పేవిత్తవృద్ధ్యాంచంద్రాంశేతకలెక
 లేత్యమరః-తయంశాశంబిశ్చుతేపాప్రహ్లాతి - ప్రకృతి
 మూలత్వాద్రాజపదస్యేతిభావః || అన్యోవ్యధాః || మహ
 తాకరపాతేనకిరణప్రసారణేనహేతునా వసుమతాంతే
 జస్వినాం భౌమాదీనాం సర్వంలేజోహరన్నాచ్ఛాద
 యకారాజాచంద్రః అన్వహంకలయాస్యలేజోంశేనత
 యంబిశ్చుతేక్షీణోభవతి-త్రమేణదేవైఃపీయమానత్వా
 దితిభావః ||

ఈ

యోహీనస్యప్రతాపేనరాజాసన్పరిభూయతే | స
 తునక్షత్రగోష్ఠీషుతేజస్వితప్రకీర్త్యతే || ౫౦ ||

య ఇతి || యఃపురుషః స్వయంరాజాసకన్యపోపిహీ
 నస్య ధనాదిభిజన్తవావానికృష్టస్యరాజ్ఞః ప్రతాపేన
 పౌరుషేణపరిభూయతేతిరసక్రూయతే- సతుసోపి- తుశ
 బ్దోపిశబ్దార్థః-తత్తాగ్రాంతత్రియాణాంగోష్ఠీషుసల్లా
 పెషు- తత్త్రియసంఘేష్విత్యర్థః - అథవా తత్త్రగోష్ఠీ
 షుతత్త్రియసభాసుతేజస్విపౌరుషవానితినప్రకీర్త్యతేనా
 భ్యాయతే-యద్యయంతేజస్విస్యాతకథం హీనేనావమ
 స్యేతేత్యథాపత్తిరనుమానంవాప్రమాణమిత్యర్థః || ఆ

నోవ్యర్థః॥ యశ్చంద్రఃస్వయంరాజాసః విరాజమా
నోపి అహీనస్యసర్పశ్రేష్ఠస్య-రాహుూరితియావత్ -
ప్రతాపేనపరిభూయతే- సచంద్రః నక్షత్రాణాంగోష్ఠీ
మసభాసు॥ ౧॥ గోష్ఠీసభాయాంసల్లావఇతివిశ్వః- తెజ
స్వీప్రకాశవానితప్రకీర్ణతేఆఖ్యాయతే-పూణానైవ
వచంద్రస్యరాహుూణాపరిభూయమానత్వాదితిభావః॥

ఆరభ్యతే మహతాగ్ర్యంయైః తుదైగ్రిపిచార్థి
వైః॥ తేచక్రవర్తినోఽహుత్వాజాయంతేభద్ర
భాజనం॥

౫౧

ఆరభ్యతేఇతి॥తుదైగ్రిఃసకృష్టైరపిపాథివైః రాజ
భిః మహదధికంయతాగ్ర్యంఉక్తం ఆరభ్యతేఉపక్ర
మ్యతే- తేనృపాః చక్రవర్తిన స్సార్వభౌమాఃభూత్వా
భద్రస్యమంగళస్యరాజ్యలక్ష్మీదూవస్యభాజనంపాత్రం
జాయంతే-చంద్రభాజనమితిపాతేచంద్రస్యాష్టోదనస్య
భాజనంజాయంతే-స్వయమల్పపిమహతాగ్ర్యతా
సార్వభౌమోభూదితితం సర్వేప్యాష్టోదయంతీత్యర్థః -
అథవాచంద్రస్యకర్పూరస్యభాజనంజాయంతే కర్పూర
భక్షయోగ్యాభవంతీత్యర్థః॥ ౧॥ ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞా
త్యమరః,ఉద్యోగినంపురుషసింహముపైతలక్ష్మీరితిభావః॥
అనోవ్యర్థః॥పాథివైఃవృధివ్యాంసంభూతైః తుదైగ్రి
స్సూక్ష్మైః-పరమాణుభిరిత్యర్థః - మహతోఽఘటాదేర్య
తాగ్ర్యమారభ్యతే-తేపరమాణవఃచక్రేచక్రభ్రమణే

చ త్తంత్రితీతథోక్తాభూత్వా-మృత్పిండ త్వేనవరిణమ్య-చ
 త్రమధిస్తాయైత్యర్థః-చందయతీతి చంద్రః-చదిఅష్టోపనయ
 త్యస్తాద్ధాతోకాణాదికోరప్రత్యయః,తద్భాజనంజాయం
 తే-భద్రభాజనమితిపాతస్తునిగమవ్యాఖ్యానం - తెభాజ
 నంజాయంత్యిత్యయంప్రయోగోవేదాఃప్రమాణం స్మృ
 తయఃప్రమాణమితివత్సాధుః॥ ౫౦

వశీకరోతిపురుషస్సమస్తానపిదానవాన్ । స్వమ

హిమ్నాతథాహంతిసమస్తానపిదానవాన్॥ ౫౧॥

వశీకరోతి॥దానవాన్వితరణవాన్పురుషః సమస్తానపి
 లానపిజనాన్వశీకరోతిస్వాధీనాన్కరోతి- అచూతతద్భా
 వేద్విః- దానేనద్విషంతోమితాగ్రభవంతీతిశ్రుతేః- తథా
 పిస్వమహిమ్నాదాతృత్వలక్షణేనసమస్తానపిలాన్దాన
 వాన్దానవసమానాన్శత్రూగ్రహంతిహింసతి-యథా
 వశీకరోతితథాహింసతీత్యర్థః॥ సామ్నాభేదేనదానేన
 సమస్తైగధవావృథక్ । విజ్ఞేతుంప్రయతేతారీన్నయద్యైన
 కదాచనేతిమనుస్తరణాదితిభావః॥ అన్యోవృథః॥ పూ
 ణాత్వాత్ పురిశయనాద్వాపురుషఃపరమాత్మాహరిఃస్వ
 స్వమహిమ్నావ్యాపకత్వేనమాయయావా సమస్తానపి
 ప్రాణివగాన్వశీకరోతిస్వ మాయాయత్తాకరోతి
 మమమాయామరత్యయైతిభగద్వచనాదితిభావః- తథా
 స్వమహిమ్నాస్వసామధ్యేన దానవాన్ వితరణగుణ
 వాన్విదారణగుణవాన్వాభూత్వాసమస్తానపిదానవాన్

దనుజాకాహంతి || పరిత్రాణాయ సాధూనాం విశాళాయ
చదుషకృతాం | ధమాకా సంస్థా పనాథాకాయ సంభవామి
యుగేయుగ ఇతి స్మరణా దితి భావః || ౫౨

యత్ర స్మృతే పినారీణాం నిర్వృతిం లభతే మనః | స
దర్శకోపమానానాం సీమాపురుష ఉచ్యతే || ౫౩

యత్రేతి || యత్ర యస్మిన్ కారాజ్ఞి స్మృతే సహితి
ణాం వ్రతి పక్షిణాం మనఃకర్తృణా నిర్వృతిం సుఖం న లభతే
సప్రాప్నోతి - సస్మృతః పురుషః దక్షకోపమానానాం
దర్శస్సాహసం కోపోరోషః రణ నిర్వృతి విషయః మానః
క్షత్రియో హమిత్యభిమానః ఏతేషాం గుణానాం సీమా
పరాకాష్ఠే శ్చ ఉచ్యతే - నిరతిశయ యుద్ధోత్సాహా దిగుణవా
నితీకథ్యత ఇత్యర్థః || అన్యోవ్యర్థః || యత్ర యస్మిన్ సుం
దరే పురుషే స్మృతే సతి నారీణాం కామినీణాం మనః చిత్తం
నిర్వృతిం సుఖం లభతే - సపురుషః నరః దర్శకః కామః స
ఉపమానం యేషాం తేషాం కామ సన్న్యాసానాం సీమా అవధి
రుచ్యతే - గుణినోభి నంద్యంత ఇతి భావః || ౫౩

భ్రమేణ మహితం నీచైగ్గత్వే వాదాయ జీవనం ।

తే త్రైదత్తే ఘటీయం త్రమత్తే త్రైబాలిశోజనః ॥

భ్రమేణేతి || ఘటీయం త్రం నామ మాపాదిభ్యోజ
లోద్ధారణయం త్రం || ౧ || ఉద్ధృటనం ఘటీయం త్రం సలి
లోద్వాహనం ప్రహేరిత్యమరః - ఘటీయం త్రం కర్తృణా
స్వయం నీచైః నీచవ్రదేశంగత్వా మహితం పూజితం సాన్ని

నాదికర్తాహంజీవనం జలంకమభూతం భ్రమేణభ్ర
మణేనహేతునా ఆదాయతైత్రే కేదారాదౌ దత్తేదదా
తి॥ బాలిశోజనఃఅజ్ఞోజనః ॥ ౧॥ అజ్ఞేమూఢయథాజాత
మూఖవై ధేయబాలిశాఇత్యమరః - నీచైర్నికృష్టంపురు
షంగత్వా తస్మాన్మహితంజీవనంజీవనహేతుం కథంనా
మఆదాయస్వీకృత్య భ్రమేణభ్రాంత్యా - అవివేకేనేతి
యావత్ - అతైత్రేఅపాత్రైభ్రాత్రాదౌజనేదత్తేదదా
తి - ఘటీయంత్రంతైత్రేదత్తై బాలిశస్తుఅతైత్రేదత్తై
తెఘటీయంత్రాదపి బాలిశస్యనికృష్టత్వమితిభావోధ్వస్య
తై॥

అధిగమ్యాశుగోలక్ష మేకశ్శామ్యతిమాగణః॥అ
ధిగమ్యాశుగోలక్ష మేకశ్శామ్యతిమాగణః॥౫౫

అధిగమ్యేతి॥ ఆశుగఃశీఘ్రగామీ ఏకోమాగణ
శ్శరః॥౧॥ కలంబమాగణశరాఇత్యమరః- లక్షంశరవ్యం
అధిగమ్యప్రప్య॥౧॥ లక్ష్యంలక్షంశరవ్యంచేత్యమరః-
శామ్యతి-గచ్ఛతీత్యధః॥ఏకఃఅన్యోమార్గణఃయాచకః ఆ
శుశీఘ్రం యాచ్ఛాకాలపవ గవాంపశూనాం- ధేనూ
నామిత్యధః॥- లక్షం-లక్షసంఖ్యాగావఇత్యధః - అధి
గమ్యలభ్యా శామ్యతిఅత్యష్టోభవతి-నముద్గకయమకం॥౫౫

ఇనస్సపీవసేవోయస్స్వలోకేనసుధాముచా ।

ద్విజేంద్రమండలంక్షీణంనమగ్రయతిసంపదా ॥

ఇనఇతి॥ సుధాంసుధౌషమాన్వ్యాహారాదీనాముం

చతిదజాతీతిసుధాముక్ తేనసుధాముచా స్వలోకెనస్యే
 షాంస్వకీయానాంబంధూనాంలాకెనజనేన సపవనాస్యః
 ఇనఃప్రభుః॥౧॥ ఇనస్సూర్యేప్రథావిత్యమరః- సేవ్యఃఆత్మ
 యుగేయః- యఃప్రభుః క్షీణందరిత్రం ద్విజేంద్రాణాం
 విప్రోత్తమానాం మండలంసమూహం సంపదాస్వకీయ
 యాకరణేనసమగ్రయతీసమృద్ధంకరోతి- సమగ్ర- బౌత్త
 తగ్రోతీతిణ్యంతాల్లభః॥ అన్యోవ్యథః॥ స్వస్వలోకః
 స్వజనః- భక్తజనభిర్యథః- తేనస్వలోకెనకర్తా సప
 వజినఃసూర్యః సేవ్యఃఉపాస్యః-యస్సూర్యస్సుధాముచా
 చంద్రకిరణరూపేణఅమృతసాగ్రివిణ్యా సంపదా కిరణస
 మృద్ధ్యా క్షీణంనష్టకళంద్విజేంద్రమండలంచంద్రబింబం
 సమగ్రయతినంపూణంకరోతి- శుక్లపక్షేసూర్యఃఖలం
 స్వతేజసావధాన్యతి- ఆత్మవరాహమిహిరః॥ సలిలమ
 యోశశినిరవేదీధితయోమూర్చ్ఛితాస్తమోనైశం॥ తప
 యంతిదర్పణోదరనిహితాభవమందిరప్యాంతః॥ ౫౬

బాల్యేకామమవృత్తోస్తు వృద్ధస్సాన్యదధికంజడః ।

స్వాంతశ్చకృష్ణహంపశ్యే తస్యస్యరాజాద్విజన్తనాం॥

బాల్యభితి॥ బాల్యేఅనుపనీతత్వే కామంయథేచ్ఛంతివృ
 త్తోవృత్తహీనః-సదాచ- -తభిర్యథః-అస్తు- పాగ్రుప
 నయనాతామచారవానితశ్చతమస్తరణాత్-వృద్ధఃవార్ధి
 క్యవాణభూత్వా అధికమత్యర్థంజడః కర్తానుష్ఠానాసమ
 త్తస్సాన్యత్- తథాపిస్వాంతః స్వస్వహృదయే కృష్ణస్వ

విష్ణోఃకూపంతికారోయస్యతథోక్తః - స్వహృదయేవర
మాత్తోపాననావాంశ్చేదిత్యథః - సపురుషఃద్విజన్త
నాంబ్రహ్మణానాం త్రైవిణికానాంవా రాజాస్యా
త్ - శ్రేష్ఠస్సాద్వితిభావః - సర్వేషాంకమణామప్యా
త్తభావనాయాఃపరమధమత్వాదితిభావః - అతాహ
యాజ్ఞవల్క్యః॥ ఇత్యాచారదమాహింసాదానస్వాధ్యా
యకమణాం । అయంతువరమోఽర్హోయద్యోగేనాన్త
దర్శనమితి॥ అన్యోవ్యర్థః॥ బాత్యేశుక్లపతూదౌఆవృత్తః
వతులహీనఃఅస్తు - వృద్ధఃసంపూర్ణకల్మషాత్వాఆది
తలజడఃశివోఃశ్రేణిగర్భార్థః॥ ని॥ సుషమశ్శివీరోజడశ్శ్యామ
రః- స్వాత్ - స్వాంతఃస్వనాధ్యైక్యస్థరూః శ్యామాకా
రః- గన్యకశజ్జితాద్వితిభావః- సచంద్రఃద్విజన్తనాం
బ్రహ్మణానాం గాజాస్వామీప్రభుఃస్వాత్ - సోమో
స్తాకంబ్రహ్మణానాగ్ంరాజేతిశ్రుతిః- దర్శపూర్ణమా
పాదియాగహేతుతయాచంద్రస్యద్విజరాజత్వం॥ ౫౬

విలక్షణతయాతాజాబాలపవభృశోజ్జ్వలః॥౪౭

వృద్ధింప్రతికలంభాత్యఖండితమండలః॥ ౪౮

విలక్షణతయేతి ॥ బాలోరాజాన్యపః విలక్షణత
యాలసాధారణతయా- సర్వోత్కృష్టగుణత్వేనేతియా
వత్ - భృశేమత్యర్థంజ్జ్వలఃప్రకాశమానోభవతి- ప్రతి
కలంకశయావిర్త్యవృద్ధౌ- వీప్సాయామవ్యయీభావః॥౪॥
కలాలేవీర్త్యవృద్ధౌ వంద్రాంశేశకలేనలబ్ధిక్యమరః-వృద్ధిం

సంపదంలబ్ధ్యాఽఖండితమండలః సమ్మద్ధదేశస్సక భాతి
ప్రకాశతే॥ అన్యోవ్యర్థః॥ రాజాచంద్రఃపాలవరేఖా
మాత్రదూపవవిలక్షణతయా విగతకళఙ్కరత్వేన హేతు
నా భృశోజ్జ్వలలోభవతి-తథాకలాయాంప్రతికళంవృద్ధిం
లబ్ధ్యాఽఖండితమండలః సంపూర్ణకమండలలోభవతి॥ ౫౮

ముక్తామృతాశసుధియాంనిమకలానాంనిసర్గతః।

భిద్రంయదిస్యాత్తన్నుద్రంతద్గుణైరపిధీయతే॥ ౫౯

ముక్తాఃనూత్తీకానిమృతాశానిబిసాని సుధియఃవి
ద్వాంసశ్చతేషాం నిసర్గతఃస్వభావేన నిర్మలానాం స్వ
చ్ఛానాంఅన్యత్రస్వచ్ఛదితానాం భిద్రంబంధ్రంఅన్య
త్రీభిద్రం-దోషలేశఇత్యర్థః- స్యాత్ భవేచ్ఛేత్ - తద్వి
తద్భిద్రంవివరం దోషఃకుద్రంసూక్ష్మంతద్గుణైస్తంతు
భిః అన్యత్రశాంత్యాదిగుణైః అపిధీయతేఅచ్ఛాన్యతే-
వేధితానిమాత్తీకానిసూత్రప్రోతానిభవంతి మృతాశరం
ధ్రాణి స్వతంతుభిరాచ్ఛాన్యంతే॥ ఏకోహిదోషోగుణస
న్నిపాతేనిమజ్జతీందోఃకిరణేష్వివాంకఇతిన్యాయాత్ ॥

వివృణ్వతీపురస్తైశ్శ్యంవృష్టతఃకుర్వతీగుణం। కర్ణా

న్విధతిలోకస్యసూచీవాసూచకస్యవాక్॥ ౬౦

వివృణ్వతీతి॥ సూచకఃపిశునఃసఃనభవతీత్యసూచకఃతస్య
వాక్కర్త్రీపురఃప్రథమోపదేశసమయే తైశ్శ్యంపారు
ష్యంవివృణ్వతీప్రకాశయతీ వృష్టతఃవశ్చాదుపదేశానంత
రంగుణంహితంకుర్వత్యపిలోకస్యజనస్య-అపవేకినఇతిశే

మః- కణ్ణాకావిధతిభినత్తి-శ్రుతివిరపాభవంతీతియావత్-
హితంమనోహరిచదులభమితిభావః- కథం, నూచీవ |
పాపపురఃలగ్నేత్రైశ్చ్యం లేజనతామన్వంవివృణ్వతీ పృథ
తః చరమభాగేనుణంతంతుంకుర్వతీదధతీసతి లోకస్యజన
స్యకణ్ణాకావిధతిభినయతి || ౬౦

యోగిధీరరగదీప్తిశ్చప్రాచీనచమసఃకుయాత్ |

క్రమాదీప్తాపరాంకాష్టాంయూతికామంవిహాయసా ||

యోగిధీరితి || యోగిసాంధ్యానవతాంధీఃకర్తీ
ప్రాచీనస్యపాగ్భవస్యతమసఃఅజ్ఞానస్యకుయాద్ధతోః
కామం-ఉపలక్షణమిదం-కామాదీనిర్మర్థః-విహాయస్యక్వా
అభవా కోభాదీనాంకామమూలతయా తత్త్వాగేసరిత
దనుదయాతామస్యగ్రహణం - క్రమాన్యమాన్యను
ష్ఠానక్రమేణ దీప్తాహృదయైర్జ్వలితా సాధీః పరానిరితేశ
యాంకాష్టాముతగర్వంబ్రహ్మభూమలక్షణం యాతిప్రా
ప్నోతి || ౬౧ || కాష్టోత్రాక్షేణస్థితోదిశీత్యమరః || అరగదీప్తి
శ్చమూర్యతేజోపి ప్రాచీనస్యపూర్వాదిక్ష్ణితస్యతమసోం
ధకారస్యకుయాత్ దీప్తాజ్జ్వలాసతి క్రమాత్ ఘటి
కాదిక్రమాత్ కామంపర్యాప్తం విహాయసాగగనమా
గేణాపరాంకాష్టాంవారుణీందిశంయూతితి స్తంగచ్ఛతి -
లంఘ్యతేనఖలుకాలనియోగఇతిభావః || ౬౨

కుముదైశ్చకుభూపైశ్చవనేసంకుచితైరపి | ప్రా
ప్యతేసావికాసశ్రీరాభిముఖ్యంగతేవిధౌ || ౬౩ ||

కుముదై రితి॥ వ నేజలే సంకుచితేరపి కుముదై స్సితో
త్పలైః - కుముదగ్రహణమిందీవరాణామప్యవలక్షణం
గుణసామ్యాత్ - విధౌచంద్రమసి॥ ౧॥ విధుర్విష్ణోచంద్ర
మసీత్యమరః- ఆభిముఖ్యంగతే సతివికాసస్యప్రభుల్లతా
యాః శ్రీఃప్రాప్యతేచ- చంద్రమసిడిదయతి కుముదా
నివికసంతీత్యర్థః॥ వ నేకాననే సంకుచితేరపిలీనై రపిభూ
మైఃవిధౌభాగ్యవిష్ణోవా ఆభిముఖ్యంగతే సతిఫలతిసతి అ
ప్రప్రసన్నే సతి వికాసస్యవిశ్వరూపిహేతుకస్య శ్రీః
ప్రాప్యతే - అదృష్టంకేనాపిమర్షివార్యమిత్యర్థః॥ ౬౨

భూభుజామంబుజానాంచపత్రకోశవతామపి॥ దో

షాన్వయాద్యసనినాంసంకుచంతిధుర్వివంశ్రియః॥

భూభుజామితి॥ పత్రంవాహనం-అశ్వసమూహా ఇ

త్యథాః- కొశఃఆర్థాఘఃతద్వతాంపత్రకోశవతామపి ॥

౧ ॥ పత్రంవాహనపక్షయోడిత్యమరః- భూభుజాంరా

జ్ఞాంశ్రియః సంపదఃవ్యసనినాంమృగయాదివ్యసనవతాం

పురుషాణాం దోషాన్వయాత్ సంగదోషసంబంధాతో

హేతోః సంకుచంతి-ధుర్వివంశ్శ్రితం ॥ పత్రేషుదలేషు

కోశవతాంకుట్కులవతాం-ముకుళితానామిత్యథాః- వ్యస

నినాం-ఆపద్వతాంభ్రశ్యతాంవా॥ ౧॥వ్యసనంవిపదిభ్రం

శ ఇత్యమరః- అంబుజానాంవద్దానాంశ్రియః నవ్యతాః

దోషాన్వయాదాత్మ్యాగమాద్దేతోఃసంకుచంతిభ్రశ్యం

తి-ధ్రువం-రాత్రౌపద్దానామవికాసాదితిభావః॥ ౬౩

మంత్రప్రభావసంపన్నా యేనరేంద్రాస్సమా
హితాః । మదంత్యహిభయంనిత్యంవిహదంతో
ద్యమేనతే॥ ౬౪

మంత్రైతి ॥ యేనరేంద్రాఃరాజానః దండస్యతుక్
యోపాయస్య ఉద్యమఃప్రయోగః తేనవినాపినిత్యం అ
హిభయంస్వపతౌచున్నంభయం॥ ని॥ మహీభుజామ
హిభయంస్వపతౌప్రభవంభయమిత్యమరః - తన్నదం
తిఅవనయంతి- మంత్రాదిగుణసంపన్నరాజానం శత్రవో
బాధితుంనశక్తాభ్యర్థణః॥అన్యోవ్యర్థణః॥ యేనరేంద్రాః
విషవైద్యాః- గారుడికాత్మతీయావత్॥ని॥నరేంద్రోవా
ర్ధికైరాజ్ఞీవిషవైద్యేచకధ్యతత్త్వవిశ్వః,మంత్రేణగారుడా
దినాప్రభావేణసంపన్నాభివానమాహితాఃసంపదాదిప్ర
స్యప్రభావేణసంపన్నాభివానమాహితాఃసంపదాదిప్ర
యోగేనవిహితాశ్చభవంతి- తేవిషవైద్యాఃదండోద్యమే
నదండస్యముక్తరాదేః ఉద్యమఃధరణం-దండప్రహారత్మ
యావత్-తేనవినాపి- వృథగ్విసెత్యాదినాతృతీయా - ని
త్యమహిభ్యోభుజంగేభ్యోభయం - సంపదమీభయేనేతిస
మాసః- సుదంతిఅపహరంతి- నమంత్రాదిశక్త్యాగారు
డకానాంభీరస్తీతిభావః॥ ౬౪

ప్రభావమీశ్వరస్యాపికోదండేననివర్తయత్॥పా
ష్టోతివిజయశ్లోఘాంనరఃపారుషమాశ్రితః॥ ౬౫॥

ప్రభావమితి॥ పారుషంపురుషకారంతశ్శ్రితఃకోవా

సరఃమనుష్యఃకర్తా ఈశ్వరస్యస్వామినఃప్రభావంప్రకృ
ష్టాంభూతిం॥ ౧॥ భావోలాసక్రియాచేష్టాభూత్యభిపా
యజంతుస్వితియాదవః - దండేనచతుర్థౌపాద్యేననైస్యే
నవా. ౧॥దంఢౌయమేమానభేదేలగుడేయామనైస్యయోరి
తివిశ్వః- నివర్తయన్నపహరణ విజయశ్లోఘాంవిజయని
మిత్రాంస్తుతింపాశ్రిష్ఠోతీతికాకుః- ప్వామిదోహిణఃపురు
షకారంనస్తువంతిజనాఇత్యథాః॥ ఈశ్వరస్యశంభోరపి
ప్రభావంసామర్థ్యంకమణ్కోదండేనధనుషాకరణేన నివ
ర్తయణ- మతః- పారుషంవరాక్రమంతశ్రితఃనరఃఅజుణ
నః॥ ౧॥ సరోజుణనేమనుష్యఇన్యజయః - విజయశ్లోఘాం
విజయనిమిత్రాంస్తుతింపాశ్రిష్ఠో॥ ౬౫

భిక్షాశనోవిషాదీచసుహృద్యస్యధనేశితుః॥నంస్తూ
యతేకింపుగుషైరపదానకరస్తుథా॥ ౬౬

భిక్షాశనఇతి॥ధనేశితుఃధనికస్యయస్యపురుషస్యసు
హృద్యంధుఃసదా అనవరతంఅపదానమనావృత్తంకర్తు క
రోతీన్యపదానకరః॥ ౧॥ అపదానమనావృత్తకమణ్ఖండ
నయోస్తుధేతివిశ్వః- తథాపిభిక్షయిత్యాచాయిత్యా
శ్చాతీతిభిక్షాశనః- అత్సవవిషాదీశ్లేశవాంశ్చ ఛవతీతివా
క్యశేషః- సధనకఃపుగుషైస్తూయతేకిం- నైవేత్యర్థః- స్వ
యంధనికౌపి లోభగుణీచెద్భ్యాంధవేనోపకరోతీతితంజవా
నందంతీత్యథాః॥యస్యధనేశితుఃకుబేరస్యసుహృత్ - శం
ఖురిత్యర్థః- భిక్షాశనః-తస్యభిక్షాశనశీలత్వాదితిభావః

తథావ్యవిషాదీఅక్లేశితః-ఆనందరూపీత్యర్థః-యద్వావిషా
దీగరిశభతుకః-తస్మిన్వృత్తైలోకాకోపకారత్వాదతిభావః
అపదానంగజానురాదిఖండనంకరోతీత్యపదానకరఃసవివ
పురుషఃకింపురుషైఃదేవయోనివిశేషైఃస్తూయతే-కి.పురు
షగ్రహణందేవాద్యుపలక్షణం॥

౬౬

దుర్భృత్యోదురుపానచ్చప్రాప్తాపిస్నేహసత్కి-
యాంస్వామినఃపదభజ్ఞాయస్యకాఠిన్యేనకల్పతే॥

దుర్భృత్యితిదుర్భృత్యఃదుష్టకింకరః-స్వస్వామి
దోహితీయావత్-స్నేహనసౌజన్యలక్షణేనసత్కి-
యాంసతాకరంప్రాప్తాపి-స్వామినాస్నేహనపాలి
తోపీత్యర్థః-స్వస్యకాఠిన్యేనదౌజన్యలక్షణేనస్వామినః
పదస్యస్థానస్యరాజ్యాదిరూపస్యభంగాయనాశాయ-
స్థానద్యుతయితియావత్-కల్పతేసమర్థోభవతి-క్లృపిసం
పద్యమానేచేతివతుధీ-తతాగ్రమితిపర్యాయగ్రహణ
మితివృత్తికారః,దుష్టకింకరఃస్వామినాపాలితోపిరస్మిన్నే
వద్రుహ్యతీతిభావః,దురుపానత్దుష్టాపానదపి-ఉపాన
న్నామచర్మనిమిత్తపాదుకావిశేషః-సాపిస్నేహసత్కే
తేనసత్కియాంస్నపనరూపంసంపాకరంప్రాప్తాపి
స్వస్యకాఠిన్యేనఅమాదవేనహేతునాస్వామినఃపా
దాభ్యాంధారయితుఃపురుషస్యపదభంగాయవ్రణాదినా
చరణభంగాయకల్పతేసమర్థోభవతి-తత్తస్యస్వాభావి
కమిత్యర్థః॥

౬౭

ప్రసాదాతిశయేనాశువిస్ఫురత్సర్వసంపదః। నదీ
నాభగవంతోపిసాధవస్సంధవోయథా॥ ౬౮॥

ప్రసాదేతి॥ ప్రసాదాతిశయేనమనసోనైమకల్యా
తిశయేనాశుశీఘ్రంవిస్ఫురంత్యఃసర్వాస్సంపదఃయేషాం
తేతథాక్తాః - స్వచ్ఛచిత్తతాయానిఖిలశ్రేయోహేతు
త్వాదితిభావః - సాధవఃసజ్జనాః భగవంతోపి శ్రీమంతో
పి॥ ౬౯॥ భగశ్రీకామమాహాత్మ్యవీర్య యత్సార్వకీర్తికా
ష్ఠిత్యమరః-దీనాఃలోభినఃనభవంతీతినదీనాః- త్యాగినఇ
త్యధాః- భవంతీతీశేషః-అత్రనభాధకస్యనశబ్దస్యసుప్తు
షేతిసమాసః-అత్రలాభాల్లోభఃప్రవర్తత ఇతిన్యాయే
నాపిశబ్దఃప్రయుక్తఇత్యనుసంధేయం-కథం, సంధవోయ
థాసముద్రాభివ॥ తేపిప్రకషేణసాదఃకుథనంతేస్యాతి
శయేనాశువిస్ఫురంత్యః సర్వాస్సంపదఃరమాద్యాఃయే
షాంతేతథాక్తాఃభగవంతోలక్ష్మీవంతః-తస్యాస్తజ్జత్వాది
తిభావః-నదీనాంజాహ్నవీప్రభృతీనాంఇనాఃపతయశ్చభ
వంతి-తాసామాశ్రయత్వాత్తస్యేతిభావః॥ ౬౯

క్షిపంతంమార్గణానోమోతక్యత్రిమంబుబ్ధమీర్వ
రం। ప్రసాద్యనఫలప్యాప్త్యైకల్పతేకౌవ్యఫల్గునః॥

క్షిపంతమితి ॥ రోమాల్లోభహేతుకాత్ మార్గణా
న్యాచకాక్షిపంతంనిరన్యంతంబుబ్ధంలోభినం - లుభగా
ధ్యకఇతిధాతోఃకర్తరినిష్ఠా-శ్చత్రిమంకరణేననివృత్తం
నూతనమితియావత్ - కషటినంవాతశ్వరంప్రభుంప్రసా

ద్యసంతోష్య వాకొపి-యాచకత్వశ్చర్ధః-అఫల్లునఃసారభూ
తస్య॥ని॥అసారంఫల్లుశూన్యంచేత్యమరః-ఫలస్యలాభస్య
ని॥ఫలంబాణాగ్రలాభయోరితివిశ్వః-ఆప్త్యేపాప్తయేన
కల్పతే - లోభినంప్రభుమాసాద్యయాచకానాభీప్సితం
ప్రాపువంతీశ్చర్ధః॥రోషాన్మూకదానవిషయాతోగపా
త్ మాగణాణాక్షిపంతంవిస్మజంతంకృత్రిమంబుబ్ధం-మా
యామృగయావేషధారిణమిత్యర్ధః - ఈశ్వరంశంభుంప్ర
సాద్యసంతోషయిత్వా ఫలస్యపాశునతాస్త్రలాభదూ
వస్యఆప్త్యేఅఫల్లునఃకౌంతేయవ్యతిరిక్తః కోపినకల్పతేన
సమర్థోభవతి-అలమథణయోగేనమస్స్వస్తీత్యాదివాచ
తుర్థి॥ అన్యోవ్యధః॥రోషాత్ మాగణాన్బాణాక్షి
పంతం-విధ్యంతమిత్యర్ధః - కృత్రిమంవత్రాదిభన్నదేహ
త్వాత్కపటినంఈశ్వరంక్షమంసహర్థంబుబ్ధంమృగయాం
ని॥ మృగయాన్లుబ్ధకశ్చసభిత్యమరః-ప్రసాద్యప్రాప్త్య-తి
ద్వష్టిగోచరోభూత్వేత్యర్ధః-కోపిమృగఃఅఫల్లునః ఫలస్య
బాణాగ్రస్యఆప్త్యేనకల్పతఇతికామః॥ అన్యోవ్యర్ధః॥రోషా
త్ లోభహేతుకాద్దౌర్జన్యాదిదోషాత్ మార్గణానస్తత్ప్ర
త్యక్షోభవేదితియాచమానాకదుర్యోధనాదీక్షిపంతంత్వ
త్ప్రత్యోనభవామీతితాన్నిరస్యంతంకృత్రిమంమానుషవే
షధారిణం బుబ్ధంవిమోహితారం - బుభవిమోహనభి
త్యస్తాద్ధాతోఃకర్తరిన్మీషా - ఈశ్వరంభగవంతంవాసుదే
వంప్రసాద్యప్రాప్త్య అఫల్లునఃఅజునాదన్యః కోపిపురు

షః ఫలస్యకౌరవప్రభృతివధూపస్య ఆప్తైః - నకల్పత
 ఇత్యధః - బృహత్సహాయఃకార్యాంతం త్తోదీయానపి
 గచ్ఛతీతిభావః॥ ౬౯

అపథేనైవయోమోహదంధస్సారయతేస్వయం॥

నీచోపసర్పణవశాత్సపతేన్వంశవానపి॥ ౭౦

అపథేనేతి॥ యోంధః - లక్షణయాఅజ్ఞ ఇత్యధః -

నీచానాంనికృష్టానాం - దురాచారిణామిత్యధః - ఉపసర్ప
 ణమనుసరణంతత్రవశఃకాంతరిచ్ఛాయస్యసః తస్మాన్
 హతోఅజ్ఞానాద్ధేతోః స్వయమపథేనామార్గేణ - స్వని
 ప్సిద్ధాచారేణేత్యధః - విభాషేత్యచ్ సమాసాంతః - స్వ
 యంసారయతేఇతరజనావతతయతే - నిచశ్చేత్యా
 త్త నేవదం - సపురుషఃవంశవానపికులీనోపిపతేత్ - నర
 కఇతిశేషః - కులస్యాకించితకరత్వాదాచారస్యప్రాశ
 స్త్యచ్చేతిభావః॥ అన్యోవ్యధః॥ యోంధఃలోవనహీనః
 పురుషః నీచోపసర్పణవశాత్ నీచేసర్పద్వాకాదిప్రదే
 శే ఉపసర్పణమనుభావనం తత్రవశఇచ్ఛాయస్యతస్మా
 త్ మోహదపథేనైవఅమార్గేణైవస్వయంసారయతే గ
 మయతే. అన్యనితిశేషః - సోంధః వంశవానపిహస్తప్థ
 దండవానపి - వంశగ్రహణమతంత్రం - దార్వాదిభిరపి
 తస్యసుకరత్వాత్ పతేత్ - గర్తాదౌవిషమస్థలఇతిశేషః॥

యఃక్షయేవతమానాం త్స్వన్నాతి పుణ్యజ

నాన్ధనీలోకేమనుష్యధర్మాణంకీన్నరాంకథయంతితం॥

యత్తితి || యోధనికఃకతా త్తయోగ్యహేవగణ
 మానాన్ - మానిన ఇత్యధః - యద్వా త్తయోదారిద్యే
 చతమానాన్దరిద్రాస్యాన్ స్వకీయాన్పుణ్యజనాన్
 సజ్జనాన్పాతిరక్షతి - తంధనికంపురుషం లోకేనగాఃమను
 ష్యాఃమనుష్యధర్మాణంచనుష్యమాత్రంకథయంతికిం - పు
 రుషశ్రేష్ఠ ఇతివదంతీత్యధః - కథం, ధనీకుబేర ఇవ || సోపి
 త్తయోఆయోధనాదిసాశేవర్తమానాన్స్థితాన్స్వాన్స్వ
 కీయాన్పుణ్యజనాన్ రాక్షసాన్పాతి - యద్ధాముఖమా
 గతాన్శత్రూన్జిత్వాస్వకీయాన్రక్షతీత్యధః - తంకు
 బేరం లోకేకిన్నరాఃదేవయోనివిశేషాః మనుష్యధర్మాణం
 కుబేరంకథయంతి - గాయంతీతియావత్ - మనుష్యధర్మా
 ణమితిధర్మాదనిచే-వలాదిత్యనిచ్చిత్వయస్సమానాంతః ||

ప్రకృష్టవణాతశ్శుద్ధంలభ్యాహారంసమేధితః | తర
 శ్చ త్వేననత్యాజ్యోమణివజ్జాతిమాన్ద్యజః || ౭౨

ప్రకృష్ట ఇతి || శుద్ధంవవిత్రంఆహారంలభ్యాప్రాప్య -
 జగ్ధ్వీత్యధః - సమేధితఃసమ్యగ్గీతః - ఆహారశుద్ధపైజ్యో
 హేతుత్వాదితిభావః - జాతిమాన్కులీనఃద్యజఃవిప్రఃప్రకృ
 ష్టవర్ణతఃతరశ్చ త్వేనచాంచత్వేననత్యాజ్యఃసదూషణీయః ||
 బ్రాహ్మణానావసుంతవ్యాళస్తృఘ్నా ఇవాగ్నయతిస్తృ
 రణాదితిభావః - కథం, మణివత్ మాణిక్యమివ || సోపిశుద్ధం
 విమలంహారంమాక్రికదామలభ్యాతరశ్చ త్వేన హారనాధ్య
 గతత్వేన హేతునా సమేధితః సమ్యగ్గీతః || ౭౩ || తరళోహక

రమధ్యః ఇత్యమరః - జాతిమాణమరకతాదిరత్నకులః
 ద్భూతః ఏవంఽథౌమణిః ప్రకృష్టపణకతః ఉత్కృష్టకాంత
 మత్తాయాహేతోః సత్యాజ్యోహయోనభవతి॥ ౭౨

మందస్తీక్షురుచిః పాపః కుజన్తాయశ్చ దేహీనాం ।

దుఃఖాయజన్తభజతేఽథనంచేతివిస్తయః॥ ౭౩

మందః ఇతి॥ యః పురుషః మందః సరోపకారాదావక్షమః
 అథవా మందః ఆజ్ఞః తీక్షురుచిః కూరబుద్ధిః అతఏవపాపః
 పాపిష్ఠః అర్థాదిత్యాన్తత్వర్థీయోచ్యత్యయః - కుతః కుజ
 న్తా అకులీనః - కుత్సితంజన్తయస్యేతి బహివీరిహిః - స పురుషః
 స్వస్వజన్తకమాభూతం దేహీనాం ప్రాణీనాం దుఃఖాయ
 దుఃఖంకతుణం ప్రాప్నోతి నిధనం మరణం భజతే ఇతి పతద్వి
 స్తయః మాపణహేతుః॥ ౭౪॥ విస్తయో మాపణగర్వయోరి
 తివిశ్వః॥ అన్యోవ్యధణః॥ యోమందః శనై శ్చరః కుజన్తా
 భౌమశ్చ - కౌభూమాజన్తయస్యేతి వ్యధికరణోబహువీరి
 హిః - అన్యోవ్యధికరణోబహువీరిహిర్జన్తామ్యతరసద
 ఇతివామనః - తీక్షురుచిః కూరతేజాః పాపః పాపగ్రహ
 శ్చభవతి - అతఏవ ప్రాణీనాం దుఃఖాయ ప్రణాది నాశరీర
 పీడాంకర్తుంజన్తజన్తస్థానం భజతే ప్రాప్నోతి - నిధనం అప్త
 మస్థానంచ భజతే - విస్తయః ఆశ్చర్యం॥ ద్వాదశాష్టమ
 జన్తస్థాశ్చన్యరాంగారకాగురుః॥ కుర్వంతి ప్రాణసందే
 హంస్థానభ్రష్టంధనక్షయమితిస్తరణాదితిభావః॥ ౭౫

వేదత్రయమయోయస్సాన్యోస్పిహీనఃక్షణాత్ప
తేత్ । స్వస్యైవరుచ్యాపీతాయాంవారుణ్యాం
సత్పథాచ్యుతః॥ ౨౪

వేదేతి॥ యోవిప్రః వేదత్రయమయఃవేదత్రయ
త్రయచరః- వేదత్రయాభ్యయనవాం పైదధావేత్తాచేత్య
ధాః- స్యాద్భవేద్యది సపవంవిధౌపిఆత్మనపవరుచ్యాపీ
త్యా-స్వాభిలషితేనేతియావత్ - వారుణీసురా॥ ని॥ సు
రాహరిప్రియాహాలావరిస్సృద్వరుణాత్మజేత్యమరః - త
స్యాంపీతాయాంసత్యాం సత్పథాత్ సదాచారమాగ్ధా
త్ చ్యుతఃభ్రష్టఃఅతిపవహీనఃసజాతీయేషునికృష్టఃక్షణా
త్ పానసమయపపతేత్పతతోభవేత్-శ్రోతాదికగ్ధా
నధికారీస్యాదిగ్యధాః- గ్యంమద్యంబాహ్మణోవర్జయే
దితగౌతమస్తరణాదితిభావః॥ ఆన్యోవ్యధాః ॥ వేదత్ర
యమయఃత్రయీరూపఃయస్సూర్యః- త్రయ్యేవవిద్యార
పతీతిశ్రుతేః - సత్పథాత్ ఆకాశలక్షణాత్ప్రశస్తమా
గ్ధాత్ చ్యుతః- గగనమతివతీతేతితియావత్-స్వస్వరు
చ్యాతేషసాహీనస్సాన్యత్, సోపిసూర్యః పీతాయాంవా
రుణ్యాంప్రతీచ్యాంపతేత్ - అస్తంగచ్ఛేదిత్యధాః- వరు
ణోదేవతాలస్యాఇతివిగ్రహః - సాస్యదేవతేత్యణిటిడ్డా
ణజిత్యాదినాజీవే॥ ౨౪

ఏకక్షితిభృదుత్పన్నాస్సచ్చిదాగ్రికంటకోల్బదాః ।

విధస్సంఘషితావంశాదహ్యంతేసానుగామినః॥

ఏకక్షితిభృదితి॥ ఏకేనక్షితిభృతా రాజ్ఞాఉత్పన్నా
జాతాః సచ్చిదాగ్రిః మృగయాదిదోషజుష్టాః కంటకైః తు
ద్రశతుగ్రిభిః ఉల్బణాః ప్రచురాః - భూయిష్ఠతు ద్రశతు
మంతఇత్యర్థః॥ ౧॥ సూచ్యగ్రేతు ద్రశత్రాచరోమహ
షేణచకంటకఇత్యనురః - కించఅనుపశ్చాత్ గచ్ఛంతీత్య
నుగామినః భృత్యాః తైస్సహితాః సానుగామినః వంశా తా
జకులూనిమిథోన్యోన్యం॥ ౨॥ మిథోన్యోన్యం రహస్యపీత్యను
రః - సంఘస్వతోవై రాద్ధేతోః దహ్యాంతేన శ్చేషీక్రియంతే -
అంతరంగబహిరంగయోరంతరంగంబలీయత్తితిభావః॥ అ
న్యోన్యధాః॥ ఏకక్షితిభృదున్నవా ఏకపర్వతజాతాః సచ్చి
ద్రాః సరంధాః కంటకోల్బణాస్సూచ్యగ్రయుక్తాః సా
నుప్రస్థంగచ్ఛంతీతి సానుగామినః - తత్రస్థా ఇత్యర్థః - వం
శాః వేణవః మిథోన్యోన్యం సంఘషణతః సంఘట్టనాద్ధే
తోః దహ్యాంతే - అన్యోన్యసంఘషణజేన వేణవస్తథాభవం
తీత్యర్థః॥

౨౪

మహాగోత్రేషు సంజాతా మృదవోయేపి తేజనాః ।

స్వజీవితస్యయేనాపి బహుధాన్యోపకారిణః॥ ౨౫

మహాగోత్రేష్వితి ॥ మహాగోత్రేషు మహాకులే
షు సంజాతాః॥ ౧॥ గోత్రం నామ్నికులే చలత్తితి విశ్వః - మృ
దవః కృపాశ్రవఃయేజనాస్సంతి - తేజనాః స్వజీవితస్యవ్యయే
నాపి స్వయంవినశ్యంతఇత్యర్థః - అథవా స్వజీవితస్యస్వ
జీవనహేతుభూతస్య ధనస్యవ్యయేనాపి బహుధా అనేక

ప్రకారేణ అన్యేభ్యః ఉపకారిణః ఉపకరణశీలాభవంతి
 తాచ్ఛీల్యేణిః - పరోపకారస్సతాంవ్యసనమితిభావః ।
 అన్యోవ్యధాః॥ మహాగోత్రేషుమహాశైలేషువింధ్యాది
 ఘనంజాతాః మృదవః నఖచ్ఛేద్యాః యోతేజనాః వేణవస్సం
 తే॥ ౧॥ వేణుమసురతేజనాత్మత్యమరః - వేణవస్సంజీవి
 తస్యవ్యయేనాపి - స్వయంఛేః సంత్రాప్త్యాపీత్యధాః - బ
 హుధా ఉదవసితాదిదూషేణ అన్యేభ్యః ఉపకర్తవ్యంతీతి
 ధోక్తాః - అథవా బహుభిః ప్రచురైః ధాన్యైః ఉపకర్తవ్యం
 తీతి బహుధాన్యోపకారిణః॥ ౨౬

పరమస్యైవపుంసస్సాన్యనిత్యం శ్రీరసపాయినీ ।

సారంసదాశయోనేహసాధుచక్రం బిభర్తియః॥ ౨౭

పరమస్యైతి ॥ యః పురుషః ఇహలోకే సదాశయో
 నప్రశస్తాభిప్రాయుణ - స్వచ్ఛేనమనసేవేతియావత్ -
 సారంవరం న్యాయ్యంవా సాధుచక్రం సజ్జనసమూహం
 బిభర్తిపాలయతి - అస్యపశద్గుణవిశిష్టస్య - నాన్యస్యై
 వేత్యేపకారాధాః - పుంసః పురుషస్య శ్రీస్సంపత్ పర
 మధికంయథాతథానిత్యంప్రత్యహం అనపాయినీ అనశ్వరీ
 స్యాత్ - సజ్జనపాలనమేవాఖిలశ్రేయోహేతురితిభా
 వః॥ అన్యోవ్యధాః॥ యః విష్ణుః సదాసారంస్థిరాంశభూ
 తంశ్రేష్ఠంవా॥ ౨८॥ సారోబలేస్థిరాంశేవన్యాయ్యోక్తీబం
 వరేత్రిష్విత్యమరః - చక్రం సుదర్శనంశయోనపాణినా॥ ౨౯॥
 జంబవశామశ్శయః పాణిరిత్యమరః - సాధుసమంభిభర్తి

సన్యాభ్యాసమ్.

ధారయతి తస్యపరమస్యైవపుంసఃపురుషోత్తమస్యైవ
శ్రీఃరమాదేవీనిత్యంతినపాయినీఅపాయోగవమః-హానమి
తియావత్-సోస్యాఅస్తీతిసాతథోక్తా॥ ౨౨

మృగవోపి సదా మోద హేతవోవ్యమలాటపి నా
తిశ్లాఘ్యస్సుమనసోజనై జాతాతివివర్జితాః॥ ౨౩

మృగవత్స॥ మృగవఃకృపాశవోపి సతాం సజ్జనా
నాంత మోదస్యసంతోషస్య హేతవోపి-సజ్జనానందకరా
అపీత్యథాః- అమలాటపి స్వచ్ఛచిత్తాటపిజాతి వివర్జితాః
అపి నాస్సుమనసోవిద్వాంసః సజ్జనైర్నాతిశ్లాఘ్యః అతి
వసస్తోతవ్యాః మాదావాదిగుణవత్తయా ఈవత్ స్తుత్యా
భివ్యర్థః- సకలగుణః శిష్టాఅవ్యకులీనాః నశోభంతఇతిధా
వః॥ అన్యోవ్యథాః ॥ మృగవోపికోమలాటపి సదా మోద
స్య హేతవోపి అమలాటపినిమలాః పిజాతి వివర్జితాః
మాలతీవ్యః రిక్తాః సుమనసంపుష్పిణి॥ ౨౪ ॥ స్త్రీయస్సుమ
సంపుష్పం, సుమనామాలతీజాతేరితిచామరః - నాతిశా
ఘ్యః అత్యంతం నశ్లాఘనీయాః-పుష్పేషుజాతికుసుమస్యై
వపాశస్త్యాదితిభావః॥ ౨౫

కుజన్తనాయతూక్రరేణపారుష్యంరజసాకృతం॥

లబ్ధవణాస్యనన్దనిస్సచిత్రస్యైవతావతా॥ ౨౬

కుజన్తనేతి॥ కుజన్తనాలకులీనేనక్రూరేణపురుషే
ణకర్తారజసారజోగుణేన-అహంకారేణేతియావత్-య
త్పారుష్యంనైష్ఠ్యర్యంభక్తివాదికృతంతకారి- గుర్వా

దావితి శేషః-తావ తాలబ్ధవణః స్యవిదుషః సన్న్యాసిః- కథం,
సచిత్ర స్వేవతి లేఖ్యయైక్త స్యకుడ్యా దేర్వధా॥ తస్యాపి
కుజన్త నాథూమి జేనరజసా పాంసు నా యత్ పారుష్యం
ధూ సరత్వం-మలిన తేతియావత్-కృతం - తావతాధూ
సర త్వేనలబ్ధవణః స్యలబ్ధః వణః నీలపీత శుక్లాదిర్యస్య
తస్యచిత్ర స్యన్యాసిః మాలిన్యంనభవతి - యథాచిత్రంజల
సేక సాధారణమదా నాదినానశ్యతి నతథాపాంసుసంప
కేణైత్యధాః॥ ౭౯

పా శ్వేతవసంతంకామేషుసాధకంసహకారిణః॥

దృష్ట్వాపికఃపుమాకామృత్యున్నానృపేన్తధురాంగిరం॥

పాశ్వేతాభి ॥ పాశ్వేతసమీపేవసంతంతిష్ఠం

తం - స్నేహపాలనవశాదితి భావః - కామేషు అ
భిలషితాద్ధేషు సాధకంసంపాదకం కుతస్నేహకారిణం
సహాయినం ఏవంవిధం పురుషంనృష్ట్వాకః పుమాకో
వాపురుషః హృద్యకామధు గాంమనోరమాంగిరంచాచం
నాలపేత్ - నవదేదితికాకుః- గుణినమాద్రియంతేపూ
జంతేఇతిభావః॥ అన్యోవ్యధాః॥ సహకారిణంతిసౌరభ
చూతకుసుమం॥ ౮॥ సహకారోతసౌరభమిత్యుచరః- అత
ఏవకామేషుణాంమన్త్యధశరాణాం సాధకంవసంతంకా
లంపార్శ్వేదృష్ట్వాచ-వసంతకాలధనుకందృష్ట్వేన్యర్థః-
కాలస్యామూర్తత్వాద్ధమేణకాలోలత్యుతే - పుమా
న్నికఃపుంసోకలఃహృద్యకామధు గాంశ్రావ్యాంగిరం నా

లపేదితికాకుః-వసంతకారేపికోధ్వనతీతిభావః॥ ౮౦

దేవాశ్చ భూమి దేవాశ్చ నిత్యమప్యమృతాశనాః ।

హీయంతేస్వాధికారాత్తేయసేవంతేనవానవః॥

దేవాఇతి॥ నిత్యంప్రత్యహం అమృతంసుధాఅశ
నంతన్నంయేషాంతిథోక్తాః యదేవాఃవాసవంజ్యం ద్రుంన
సేవంతేనభజంతే-స్వేషాంతిధికారాత్ స్వామ్యలక్షణా
త్-అధికారఃఫలస్వామ్యమితిదశరూపకే-ఫలంరాజ్యాది
తస్యస్వామిత్యమిత్యధః-హీయంతేత్యజ్యంతే-ఓహాక్
త్యాగిత్యస్తద్ధాతోఃకమకతకరిలప్రూపం- ఇంద్రః
స్వసేవకాకసురానధికారాచ్ఛ్వావయతీత్యర్థః॥ భూమి
దేవాఃబ్రాహ్మణాఃనిత్యంప్రత్యహంఅమృతంయజ్ఞశేషం
అశ్నంతిభుంజతఇతి తేతథోక్తాఅపిఅధవాఅమృతంఅయా
చితంయథాతథాఅశ్నంతీతితేతథోక్తాః అధవా అమృతా
శనాఃజలాహారాఆపి ॥ ౮౧ ॥ అమృతంవోమిదేవాన్నే
యజ్ఞశేషేరసాయనైః। అయాచితేజలఇతిశబ్దాణావే-యె
నవాసవంనూతనమద్యం సేవంతేపిబంతి,నవశబ్దోత్రాతం
త్రః- అథవాసంస్కృతం- తేబ్రాహ్మణాఃస్వేషాంతిధి
కారాత్ కమకయోగ్యతాలక్షణాత్ హీయంతేకమాక
నధికారిణోభవంతీత్యర్థః- నిత్యంమద్యంబ్రాహ్మణోవర్జ
యేదితిగౌతమస్తరణాదితిభావః॥ ౮౧

అశేషక్షుచశ్శ్రవణప్రతికూలోభవన్నపి । పిన

తానందహేతుర్యస్సపుమానాస్తనందకః॥ ౮౨

అశేషేతి॥ యః పురుషః అశేషాణాం అఖిలానాం
 చక్షుశ్చ శ్రవణంచ దక్షుశ్చ్రవణం- పాణ్యం శ్వాదేక
 వద్భవః- తస్య ప్రతికూలాభవన్నపి- దౌడన్యలక్షణా
 ద్ద్రష్టుం శ్రోతుంచాప్యః ప్రియత్యథాః- వినతాః వినయినః,
 సజ్జనా ఇతియావత్- తేషాం ఆనందస్య హేతుః ఆనందకర
 శ్చేత్ సపుమాణపురుషః ఆప్తాణాం సజ్జనాన్నందయత్యా
 హ్లాదయతీతి సతథోక్తస్యాత్- దోషాలపగుణాంతరేణా
 పిధీయంత ఇతిభావః॥ అన్యోవ్యథాః॥ యః గురుడః అశేషచ
 క్షుశ్చ్రవణప్రతికూలాపి అశేషాణాం సమస్తానాం చ
 క్షుషీనతే ఏవ శ్రవణేకణౌకయేషాంతేషాం అశేషచ
 క్షుశ్చ్రవణానాం సమస్తసపాణాణాం ప్రతికూలాపిశ
 తురపి వినతాయాః స్వహేతుః ఆనందకరశ్చేత్ సపు
 మాణగుత్తా ఆప్తాణాధూకా నందయతీతి సతథో
 క్తః స్యాత్- మాతృ సేవకస్సజ్జనై రభినంద్యత ఇతిభావః -
 అథ వా ఆప్తః నందకః ధ్వనిశేషః యస్య సతథోక్తః- ధ్వని
 త్యథాః- సపుమాణగుడః ఆప్తనందకో విష్ణుశ్చ జేత్- వై
 సతేయోస్త్విచక్షుణౌమితీభగవద్వచనాత్॥ ౮౨

హతకామం విరం లోకం ప్రభోరుగ్రస్య పీక్షణాత్ ।

కుర్యాద్యోనిజయాలత్యైస కామం విరమః పుమాణ॥

హతకామమితి॥ యః పురుషః ఉగ్రస్య క్రూరస్య
 ప్రభోః రాజాదేర్విక్షణాత్ రాజాదికర్తృకదగ్గునాధే
 తోః విరంబహుకాలం హతకామం వినష్టేభిలషితప్రయో

జనంతాకంజనంజయః స్వకీయయా లత్యై ధనధాన్య
సంపదాసకామంతభిలషితాథాయుక్తంకుర్యాత్ - సవ
రమఃపుమాణాపరమపురుషఃవిష్ణురేవతస్సస్యశేవ ॥ అన్యో
వ్యథాః॥ ఉగ్రస్య ప్రభోరీశ్వరస్య॥ ని॥ ఉగ్రః కవదీ
శ్రీకంఠఇత్యమరః-ఈశుణాత్ఫలలోచనా వలోకనాత్
చిరంచిరకాలంహత కామంమన్తధరహితంలాకంజగత్ క
మణాశుశ్వరఃనిజయానిశ్యయాలత్యైమాయయాకః జే
నసకామంపునరుజ్జీవితమదనంకుర్యాత్ - సశివఃపరమఃపు
మాణాపరమపురుషః- అగమ్యమహిమేతియావత్ - మృత
జీవనస్యవిస్తయహేతుత్వాదితిభావః॥ ౫౩

జడేన రాజ్ఞాలబ్ధోస్తు సకలానిజమండలః॥ విరోధ్యా

క్రమ్యగృహ్ణాయా త్తంకదాపిమహత్తమః॥ ౫౪

జడేనేతి॥ జడేన అజ్ఞేన రాజ్ఞాన్యపేణకర్తా సకలా
నిజమండలఃస్వదేశఃలబ్ధఃఅస్తుస్వదేశఃప్రాప్తాస్తు-తథాపి
కస్తింశ్చిత్కాలేమహత్తమఃఅత్యంతమహాణా అతిశయ
నేతమఃవిరోధీశక్రుః-కశ్చిదితిశేషః-తందే శమాక్రమ్యా
ధిష్ఠాయగృహ్ణాయాగవహారేత్ - మూఢస్యరాజ్యంవిస
శ్యతీతిభావః॥ అన్యోవ్యథాః॥ జడేనశీతలేన॥ ని॥ సుషిను
శ్శిశిరోజడఇత్యమరః-రాజ్ఞావంక్రమసా॥ ని॥ రాజాప్రా
భౌన్యపేచంక్ర ఇతివిశ్వః - సకలఃకలాసహితఃజమండ
లోలబ్ధోపిభవతు, తథాపి తస్మిన్కాలేఃరోధీశక్రుఃభూతం
మహాత్ - బలేనేతి శేషః-తమఃరాహుఃకర్తా॥ ని॥ తమోం

భకారేరాహౌ చపాపేనరకశోకయోరితివిశ్వః- తంచం
ద్రంత్రమ్యబలాతక్రత్యగృహీయాత్ ॥ ౫౪

దృష్ట్యేగ్రేభూభృతఃకన్యాంశమస్తోపివికారవాః।
అతనుంకామమాతన్వన్నస్తాత్తేష్యుచ్యతేబుధైః॥

దృష్ట్యేతి॥ అగ్రేపురతఃభూభృతఃరాజ్ఞః॥ ౫॥ భూ
భృద్భూమిధరెన్పవతిత్యమరః. కన్యాంకుమారీం రాజపు
త్రీందృష్ట్యేశమస్తోపిముముక్షుతయానిషాః మోపి కామ
మభిలాషం తద్విషయం అతనుంబహుశం ఆతన్వనుగ
ర్వకావికారవాన్భవేత్ - సపురుషఃబుధైర్విస్వద్భిఃసస్తా
త్తాదుష్టబుద్ధిరిత్యుచ్యతే॥ ౫॥ అత్తాబుద్ధౌదృతాదేహఇతి
యాదవః-వతితత్వాస్తస్యేతిభావః॥అన్యోప్యథాః॥అగ్రే
భూభృతఃకన్యాంపార్వతీందృష్ట్యేశమస్తోపినిషానిష్టోపి త
వస్యన్నపీత్యథాః- కామంమదనంఅతనుంశరీరరహితంఆ
తన్వక- దహన్నిత్యథాః- మనసివికారవాఃసంత్రోభ
వాకభవేత్ - సశివఃబుధైఃదేవైః విద్వద్భిఃన్యాసాదిభి
ర్వాఅస్తాత్తాఅష్టమూర్తిరిష్యుచ్యతేకథ్యతే॥భూతాక
చంద్రయజ్ఞానోమూతకయోస్తాప్రకీర్తితాః॥ ౫౫

తంద్రభంప్రాప్యవిశ్వస్యరతిఃకథమవోల్లసేత్ ।

కోధజ్వలితయాదృష్ట్యామౌనకామోనిహస్యతే ॥

తమితి ॥ విశ్వస్యలోకస్యంద్రభంతంద్రసిద్ధంకా
జాదికంప్రాప్యయాచకజనస్యరతిఃప్రీతిఃకథమవోల్లసే
త్-అథ్మేకతనేత్యథాః- తత్రహేతుః- మౌనగాజాదితే

నకర్తా క్రోధనలోభహేతుకేనజ్వలితయాఉగ్రయా
 దృష్ట్యాకరణేన ఆత్మాభిలషితం కార్యంనిహన్యతే వ్యధీ-
 క్రియతే-కుర్ధంబుబ్ధంప్రభుమాసాద్యఅధీనాం నప్రీతి
 రుదేతీత్యథాః॥అన్యోవ్యర్థః॥ విశ్వస్యజగతఃప్రభుంస్వా
 మినంతంప్రసిద్ధంత్రిలోచనంపాప్ర్యాధిగమ్యరతిః కామ
 ప్రియా॥ని॥రతిస్త్వరప్రియాయాంచ గాగేచేతివిశ్వః-క
 థమివకేన హేతునాఉల్లసేత్ హృష్యేత్-నేత్యథాః- త
 స్ర హేతుమాహ-యేనత్రిలోచనేనకర్తాక్రొధన తపో
 విఘాతజేనజ్వలితయాదీప్తయాదృష్ట్యాఫాలలోచనేన కర
 ãణేన కామఃరతిపతిఃనిహన్యతేదహ్యాతే॥ ౮౬

జనిత్వాపిమహావంశేవకాః కేచనకంటకాః । కు

ర్మర్జనపదశ్లేశంసాధుమాగ్నస్యదూషకాః॥౮౭.

జనిత్వేతి॥వక్త్రాఃఅన్యజవః- కుటిలబుద్ధయితీయా
 వత్-కేచనకంటకాః- దుజ్జనాఇత్యథాః- మహావంశే
 మహాకులేజనిత్వాపిమహాకులీనాఽపి సాధునాంసతాం
 మాగ్నస్యసదాచారస్యదూషకాస్సంతఃజనపదస్య దేశ
 స్యశ్లేశందుఃఖంకుర్యుః - సదాచారభగ్నింశాదవగ్రహాది
 ద్వాగాసర్వేపిజనాఃక్షీశ్యంతీత్యథాః- యద్వాచంశేజని
 త్వాకేచనకంటకాఃచోరాదయఃసాధుమాగ్నస్యసుగమ
 స్యఅధ్వనఃదోషకరాభూత్వాజనపదస్యరాష్ట్రస్యశ్లేశం
 బాధాంకుర్యుః॥అన్యోవ్యర్థః॥ మహావంశేమహాతివేనౌ
 జనిత్వాపినకాఃకుటిలాః కేచనకంటకాః సూచ్యగారిణి

కర్తారః సాధోఃప్రశస్త్యమాగతస్య మాషకాస్సంతః
కంటకావృతస్యపథోదుగతమత్వాదితిభావః - జనస్యత
త్పథగామినఃపదానాంచరణతలం నాంక్షైశంకుర్యుః- చర
ణతలలగ్నస్యకంటకస్యాపివేదనాహేతుత్వాదితిభావః ||

యుద్రాక్షహిత్యాసవయసోష్యప్రసన్నాజడా
శయాన్ । విప్రస్థితోహంశభివప్రాపుయా
వ్మానసంసుఖం॥

౮౮

యుద్రాక్షితి॥ జడాశయాన్అజ్ఞాన్అప్రసన్నాన్
కలుషితచిత్తాన్-కుర్ధానిత్యథాః - సమానంవయఃయో
మాంతేసవయసః॥ ౧॥ స్నిగ్ధోవయస్యస్సవయాభిత్యను
రః- తాన్యుద్రాక్షాన్చిచాన్పురుషాన్ హిత్యాత్వత్వా-
జహితేశ్చక్విపీతి హిరాదేశః - స్థితఃవిప్రఃవ్యాప్యణః
మానసంమనసీభవంసుఖంలాభినంసీచంప్రభుపాశం ఏ
నంత్యత్వాఅశానిముక్తఃసుఖమాస్తే సుఖరూపంప్రా
పున్యాత్-ఆశాత్యాగపవసుఖహేతురితిభావః- అథవా
మానసభృతినప్తమ్యంతఃపాఠః- హంసోమరాశభివసోపి
సవయసఃకాకాదిపక్షియుక్తాన్అప్రసన్నాన్కలుషాన్
యుద్రాక్షాల్పాన్జలాశయాన్హిరాక్షహిత్యామా
నసంమానససరః- నివాసభూతమిత్యర్థః-సుఖంజలవిహారా
దిరూపంప్రాపున్యాత్ - వషాన్సుఖలుహంసాః
మానసేనివసంతి॥

౮౮

యశోదయాశీలహంసమాధుర్వైరపిసర్వతః । స
బాలోపిపుమాన్వృద్ధస్సాధుబృందావనేతః ॥౧౯॥

యశ ఇతి॥ యశః సతీకర్తరిః దయాకృపాశీలం సమా
చారః రూపంసౌందర్యం మాధుర్యం హితభాషితాపత్రేర్దు
జైర్వృష్టేస్సమస్తైర్వైత్యపిశబ్దార్థః - సర్వతః సమంతతః -
ఉపలక్షితఇతి శేషః - కించసాధుబృందస్యసజ్జన సమూహ
స్యఅవనేరక్షణైరతః ఆనత్తః ఏవంవిధఃపుమాన్బాలోపి
అబ్బవయాఆపివృద్ధఃజ్యాయాన్ - ఏవంగుణాఃపూజ్యతా
స్థానంగుణిషుచలింగంనచవయఇతిభావః॥అన్యోవ్యథన్॥
పూర్వోక్తైర్యశః ప్రభృతిభిగుణైస్సర్వతః సర్వస్మిన్
లోకేప్రసిద్ధః - అథవా యశోదయా గౌపికయాసహిత
శీలాదిభిశ్చాపిసాధుబృందావనేసజ్జనసమూహరక్షణైర
తః - పరిత్రాణాయసాధూనామిత్యాదిభగవద్గీతా - సహ
రిఃబాలోపి - స్వమాయయా - బాలదేహియాపీత్యర్థః - వృద్ధ
ఇవపుగాఢ్యః - అథవాబృందావనంసామహారేః కీర్తాప్తాన
నవిశేషః తత్రవతఃతఇతి॥ ౧౯

ద్విపాశ్చమరమాత్యాశ్చప్రవృద్ధాయత్రభూభృతి ।
తస్యైశ్శృంగభంగాయమదాత్పరిణమంతిహే ॥౨౦॥

ద్విపా ఇతి॥ ద్విపాః గజాఃయత్రభూభృతిపర్వతే
స్వాశ్రయభూతేప్రవృద్ధావృద్ధింగతాః - తృణాదినేతశే
షః - తథాపిమదాత్మమదోదయాద్దేహోః తస్యైవపర్వత
స్యశృంగంశిఖరంతస్యభంగఃఉష్ణననంతస్త్వైపరిణమంతి -

అలమథా యోగాచ్చతుర్థి - హిశబ్దః పాదపూరణే అవధా
రణేనా॥ అన్యోప్యథాః॥ దురమాత్యాః దుష్టచంద్రిణో
పీయత్ర భూభృతిరాజ్ఞాప్రవృద్ధాభవంతి - తథాపి మదాత్
గర్వాతిశయాద్ధేతోః తస్యరాజ్ఞః శృంగస్యప్రాధాన్య
స్య॥ ౧॥ శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చైత్యమరః - భంగా
యనాశాయవరిణమంతి - స్వామినోజీవితభూతాలపి మ
మః॥ త్రిణః తస్యైవదుగ్రిహ్యంత ఇతిభావః॥ ౯౦

వృతాస్సహృద్భిర్యేసరైర్విద్విజిహ్వైర్విజిహ్వైః
చారిభిః | దుభూతభృతోనసేవ్యాస్తేజనైర్జీవా
వనకాంక్షిభిః॥ ౯౧

వృతా ఇతి॥ ద్వేజిహ్వైరసనే సత్యాన్యతమాపే
యేషాంతైర్విజిహ్వైః సూచితైః॥ నిర్విజిహ్వైరసనా
నూచకావిత్యమరః - అతపవజిహ్వంకుటిలంయథాతథాచ
రితుంగీలం ఏషామస్తీతితథోక్తాః - తాచ్ఛ్రేయేణినిప్రత్యయః
తేస్యరైర్సుహృద్భిః బంధుకూషైః పురుషైః యదుర్భా
భృతః దుష్టరాజానః వృతా ఆశ్రితాః తెదుర్భాభృతః జీవ
నః జీవన్మహతుంధనాధికం కాంక్షంతే ఆభిలషంతీతితేత
థోక్తాః తేజీవావనకాంక్షిభిః కర్తృభిః నసేవ్యానాశ్రయ
ణీయాః - దుష్టపరిజనావృతత్వాద్రాజ్ఞాం దుష్టత్వంయా
చతైరనాశ్రయణీయతాచేతిఫలితోర్థః॥ అన్యోప్యథాః॥
జిహ్వంకుటిలంయథాతథాచరితుంగంతుంగీలం ఏషామ
స్తీతిజిహ్వచారిణః - సపగమనంఖలుకుటిలంభవతి - తే

ద్విజాజ్ఞాఃసర్వైః యేవర్వతాః వృతాః వ్యాప్తాఃతే
దుర్భాభృతఃదుష్టపర్వతాః-సర్వవ్యాప్తత్వేన పర్వతా
నాందుష్టత్వం- జీవనంజీవనహేతుంఫలాదికం కాంక్షం
తత్తతైఃజనైఃన సేవ్యాఃనాధిగమ్యాః॥ ౯౦

పితృపత్యభిగుప్తాపియాలంకాపథసంగిన్సర్వదై
వక్రియానహానాసాస్త్రీదిగివదక్షిణా॥ ౯౧

పితృపతీతి॥పితాజనకఃపతిఃభర్తాతాభ్యానుభిగుప్తాపిరక్షి
తాపి-బాల్యయావనయోరితిశేషః॥ రక్షేతగ్రన్యాంపితా
విన్నాంపతిరితియాజ్ఞావలక్ష్మస్తరణాత్- విన్నామూఢా
మిత్యథః- యాస్త్రీలంకార్యాప్తం॥ని॥అలంభూషణప
ర్యాప్తీశ్యగురః-కాపథఃకుక్కితమాగః- దురాచారిత్ర
యావత్-తేనసంగఃఅస్యాఅస్తీతికాపథసంగిన్-కాపథ్య
తయోరితికుశబ్దశ్యకాదేశః- పథోవిభాషేత్యప్రత్యయ
స్సమాసాంతః- అతఏవసర్వస్యాం దేవక్రియాయాందై
వకమణియజ్ఞాదావనహానాయోగ్యాభవతి-కథం, ద
క్షిణాదిగివ॥సాపిపితృపతినాధమౌరాజేనఅభిగుప్తా రక్షి
తా-తత్పతిత్వాత్తస్యేతిభావః- లంకాయాఃపంథాఃలం
కాపథః తేనసంగిన్సంబంధవతీలంకాదక్షిణస్యాందిశితిష్ఠ
తి-యాద్వాకాపథేనవైతరణ్యాదికుక్కితమాగేణసంగి
నీతికెచిత్-సర్వస్యాం దేవక్రియాయాం యజ్ఞాదౌకమౌ
ణ్యసహా-పిత్యేకమౌణ్యేవదక్షిణస్యాఃదిశః ప్రాశస్త్యా
దితిభావః- సాపిఎవవిధాభవతి॥ ౯౨

అనురౌధస్థితరసానచశక్యప్రతారణా సాధ్యసతి
 జ్యేష్ఠత్యాప్యాద్విరసేవ్యపరాజ్ఞుభిః॥ ౯౩

అనురౌధస్థితేతి॥ అనురౌధః అనువర్తనం - అనుసరణమితి
 యావత్ - తేనస్థితః అభివృద్ధోరసః అనుగాగోయస్యాస్సా॥
 నిశ్శృంగారాదౌరసేవీర్యేనుజేరాగేత్రవేరనత్యమః -
 అతపవశక్యం ప్రతారణం వంచనం యస్యాస్సానభవతేతి - అ
 వంచనీయేత్యర్థః॥ ని॥ వంచనంతుప్రతారణమితి మరః - సా
 ధ్యపరివ్రతాని॥ సతీసాధ్యపతిప్రతేత్యమరః - కత్తీరిర
 సాపిపతికర్తృకానురాగేణహీనాపిపత్యభర్తరివిషయేఅప
 రాజ్ఞుభిః అనుమూలా - అనురక్తేతి యావత్ - స్యాత్ భవేత్ -
 విరసతి సప్తమ్యంతపాలేతు విరసే అనురాగహీనేపీత్య
 ర్థః॥ సరితోనద్యపిరౌధః తీరం అనులక్ష్మీకృత్యస్థితోరసోజలం
 యస్యాస్సా - మూలంకషప్రవాహేత్యర్థః॥ ని॥ మూలంరౌ
 ధశ్చతీరంచేత్యమరః - అతపవశక్యం ప్రతారణం ప్రకషేణ
 తరణం యస్యాస్సానచభవతి - పూణతయాతరితుమశ
 క్యేత్యర్థః - సానదీవిరసేపిలవణమయత్వాదమధురవ్రక్ష్మ
 తావపిపత్యసముద్రవిషయేఅపరాజ్ఞుభిః అభిముఖీస్యా
 త్॥ ని॥ ముఖంరణేవక్త్రేపాగ్గిరంభోపాయయోరితివిశ్వః
 ఉభయత్రాపిఅభిముఖంగచ్ఛేదితిభావః॥ ౯౩

నిత్యముతకటదానానాం భద్రాణాం ప్రభము
 య్మతాం॥ నృపాణాంచద్విపానాంచపురస్తో
 త్రంసహిప్రియం॥ ౯౪

నిత్యమితి॥ నిత్యముతకటదానానానిత్యంప్రత్య
హండకటంబహుళం దానంవితరణం యోషాంతేతథో
క్తాః తేషాంస్తంభంగర్వం ఉజ్జుతాంనిరహంకారిణాం
అతఏవభద్రాణాంమంగళదూపిణాంనృపాణాంరాజ్ఞాంపు
రఃఅగ్రేస్తోత్రం ఆసౌఅనుసుణ ఇత్యేవందూపం ప్రియం
పీరియకరంనభవతి - మహాత్మనోనస్తుతింసహంతఇతిభా
వః॥ నిత్యంకటంగండంఉత్కాగ్రింతంఉత్కటం- అత్యా
దయఃకాగ్రింతాద్యధైర్వీతీయయేతిసమాసః- దానంమదో
యోషాంతేతథోక్తాః తేషాంస్తంభం ఆలానంఉజ్జుతాంభ
ద్రాణాంన్విపానాంభద్రగజానాంపురఃస్తోత్రం ఆసౌభ
ద్రగజాతిమహాగజఇత్యేవందూపం ప్రియంనభవతి- కింతు
యథాథణభావమిత్యథః- యద్వాపురఃఅగ్రేఅంతేతో
గ్రంఅంకుశాదికంప్రియంనభవతి- హింసారూపత్వాదితి
భావః॥

౯౪

శుచేర్యస్యద్విజేంద్రస్య హృదయంహరిణాశ్రి

తంవిరాజతిపదేవిష్ణోరతిక్రమ్యాశుభానిసః॥ ౯౫

శుచేరితి ॥ శుచేశ్శుద్ధస్యద్విజేంద్రస్యవిప్రవర్య
స్యహృదయంమనఃహరిణావిష్ణునాఆశ్రితం - హరిధ్యాన
వదిత్యథః- సపురుషఃఆశుశీఘ్రంఆశుభానిసాంపారికా
ణిదుఃఖానిఅతిక్రమ్యాఅతివాహ్యావిష్ణోవ్యాకపకస్యపరమే
శ్వరస్యపదేష్టావేఅపునరావృత్తిలక్షణేవిరాజతి- తత్సా
దృశ్యంతత్సాయుజ్యంప్రాప్నోతీత్యథః ॥ మన్తనాభవ

మద్భక్తౌ మద్యాజీమాంసమసుకరు । మామేవైష్యసియ
 వైవమాత్మానంమత్పరాయణభిభగవద్వచనాదితిభా
 వః॥ అన్యోవ్యధః॥ శుచేశ్శుద్ధవణస్య॥ని॥ శుక్లశుభ్ర
 శుచిశ్వేతేత్యమరః- యన్యద్విజేంద్రస్యచంద్రమసఃశ్చ
 దయంమండలమధ్యంహరిణేనకుఠం గణఆశ్రితంమధ్యేమృ
 గాంకితంభవతి- సచంద్రీశః ఆశుశేఘ్రంభానినక్షత్రా
 ని॥ని॥ నక్షత్రమృతంభంతారేత్యమరః - అతిక్రమ్యస్వ
 ప్రకాశేనసంఛాద్యవిష్ణుఃపదేఆకాశే॥ ని॥ వియద్విష్ణుప
 దంవాతుపుంస్యాకాశవిహాయసీత్యత్యమరః- విరాజతేప్ర
 కాశతే- నక్షత్రమధ్యేచంద్రమావీవశోభత్యత్యర్థః॥౯౫

దండేచకంటకాకాక్రింతేకోశేచప్రథితోన్యపః॥నా
 లంజేతుంకువలయంమిత్రేష్యసతపద్మవత్ ॥ ౯౬

దండభితి ॥ న్యపః రాజాకంటకేనరోమహాషేణ
 ఆకాక్రింతేవ్యాపై- రణోత్సాహాదితిభావః॥ ౯౬॥ సూచ్య
 గ్రీకుద్రీశత్రోచలామహాషేణచకంటకత్యత్యమరః-దం
 డేనైన్యేకోశేఅథౌఘప్రథితోపి - భూయిష్టార్థాఘసే
 నావానపీత్యధః॥ ౯౭॥ దండోయమేమానభేదేలగుడేయ
 మనైస్యయోరితివిశ్వః - మిత్రేసుహృద్వగైఅసతిఅవి
 ద్యమానేసతికువలయం కుచ్ఛితానాం సమూహం జేతుం
 నాలంసమథౌనభవేత్ - నానాశ్రయంఉపయాతిజయ
 శ్రీరితిభావః- కథం, పద్మవత్ నలినమివ ॥ సోపికంటకైః
 సూచ్యగైః ఆకాక్రింతేదండేనాళే ప్రథితోపిసూచ్య

గ్రవ్యాప్తవాళవానపి కొశేకుట్టలేనధితోపికుట్టలితో
పి మిత్రేనూ క్యేలసతిలనుదితే సతికువలయండత్సలంజే
తుం- వికాసేనేతశేషః-నాలంససమధోభవతి- అనుది
తేసతిరవాపద్వ్యానామవికాసాదితిభావః॥

౯౬

ద్విజస్సుమనసోహిత్యాభృంగవద్దానలిప్సయా। ఆ
శ్రయన్నపమాతంగాంత్రీదేచ్ఛక్రితినిషేధతః ।

ద్విజఇతి ॥ ద్విజోవిప్రఃకర్తా దానంపరిగ్రహఃత
స్యలిప్సయాలబ్ధుమిచ్ఛయా- లభేస్సన్నంతాదప్రత్యయా
దితిస్త్రియామకారప్రత్యయేటాప్ - సుమనసోదేవాః॥
ని ॥ సుపర్వాణస్సుమనసిత్యమరః - హిత్యాభృక్త్వాన్య
పారాజానఃతఏవమాతంగాఃదండాలాః॥ని॥ చండాలష్ట
వమాతంగదివాకీర్త్యజనంగమాత్యమరః - తా అథ
వాన్యపాఏవమాతంగాఃగజాః- విశ్వర్యమదవత్త్వాత్రేషా
మితిభావః- తానాశ్రయంత్యే సేవమానస్సృశుత్రోవే
దేనిషేధతోహితోఃసీదేత్ నశ్యేత్ - స్వధమాఽచ్ఛ్చ్య
తోభవతీత్యథః- నశ్వవృత్తిఃకదాచనేతినిషేధాదితిభా
వః-కథం, భృంగవత్పట్నదత్తవ ॥ సోపిదానలిప్సయామ
దస్వాదేచ్ఛయాసుమనసః పుష్పాణిహిత్యాన్యపమాతం
గామమాగజాః ఆశ్రయకశ్రుత్యోఃకణయోఃనిషే
ధతఃతాదనాన్ధతోఃసీదేత్ - మ్రియేతేత్యథః - నలో
భాత్పరంశత్రురస్తీతిభావః॥

౯౭

స్వపక్షమవధూన్వంతఃవరానాశువిశంతియే। గు
ణోజ్ఞితత్వాత్తైభ్యోపిద్యవంతేతేశకాశ్చ॥౯౮

స్వపక్షమితి || యెపురుషాఃస్వకీయఃపక్షంబం
 భాదిజనంతవధూన్వంతఃత్యజంతస్సంతః పరానన్యానా
 శువిశంతితన్మతాభవంతి- తెపురుషాఃగుణోజ్ఞితత్వాత్
 నిర్గుణస్వభావత్వాత్ తెభ్యోపిచ్యవంతేశ్చుతాభవంతి -
 నిగుణానేతాణామేపినపక్షీకుర్వంతీత్యథాః-కథం, శరా
 ఇవబాణాఇవ || తెగుణాత్ మార్యాః ఉజ్జితత్వాద్ధే
 తోః||ని|| మార్యాండ్రవ్యాశ్రితేనత్వశుక్లసంధాదికే
 గుణిత్యమరః-స్వేషాంపక్షంగరుతంతవధూన్వంతశ్చ
 లయంతః || ని || పక్షఃపాశ్వగరుత్సావ్యసహాయబ
 లభిత్తిష్టిత్యమరః-తేతథోక్తాస్సంతఃపరాకలత్యాణే ఆ
 శువిశంతి తేభ్యోలత్యేభ్యోపిచ్యవంతే - లత్యాణ్యవ్యతిగ
 చ్చంతీత్యథాః - ధన్వినాంహస్తలానువస్యతాదృగ్విధ
 త్వాదితిభావః||

భువనోత్తరకుల్యానాంభోగైవ్యవ్యభిచారిణాః||కె

దారాణాంప్రకృష్టానాంనత్యవ్యంతికుటుంబినః||కె

భువనేతి || కేవాకుటుంబినోగృహీణః భువనంజ
 గత్ తత్ర ఉత్తరంతిశయితంతతుకలంతత్రజాతాఃభువ
 నోత్తరకుల్యాః-తత్రజాతఇతియత్ప్రశ్నయః-తేషాం ఆ
 తవీవఅవ్యభిచారిణాంపతిప్రతానాం అతఃప్రకృష్టానాం
 దారాణాంకుటుంబినీనాం || ని || అథపుంభూమ్నదారా
 స్సౌమ్యకుటుంబినీత్యమరః - భోగేఅనుభవవిషయేనత్య
 వ్యంతినత్యప్రాభవంతి- సద్భావ్యావత్తాయాస్సఖిహేతు

త్వాదితిభావః త్యవ్యతేః దైవాదికాత్యర్థరిలత్ || అన్యో
వ్యధః || భువనోత్తరాః పూర్వాజలః కుల్యాః కృత్రిమ
సరితః యోషాంతేతథోక్తాః || ౧ || కుల్యాల్పకృత్రిమాసరి
త్, జీవనంభువనమితిచామరః - తేషాం అతపవఅవ్యభిశా
రిణాం - నిరంతరసస్యోత్పత్తిమతామిత్యధః - కుతః ప్ర
కృష్టానాం ప్రకషేణమాలముఖైర్విదారితానాం కేదారా
ణాం యేతాగ్రీణాంభోగేకేపికుటుంబినః సత్యవ్యంతి - అలం
బుద్ధిర్నజాయత ఇత్యధః ||

౯౯

భూపాలః కరవాలశ్చ యోగేత్యేమేచ సప్రభుః ।

యః ప్రసన్నముఖో ముక్తకోశః ప్రత్యర్థిదానకృత్ ॥

భూపాలఇతి || యోభూపాలః రాజా ప్రసన్నము
ఖః - వితరణోత్సాహోదితశేషః - అతపవముక్తకోశః త్య
క్తధనోఘస్సక్ ప్రత్యర్థినోయాచకజనాకప్రతి - ప్ర
త్యర్థిలక్షణేనాభిప్రతీతిభిముఖ్యైశ్చవ్యయీభావః - దా
నం వితరణం కరోతీతిదానకృత్ భవతి - సభూపాలపవప్ర
జానాం యోగేత్యేమేచ అలబ్ధస్యలాభోయోగః లబ్ధస్య
పరిపాలనం యేమం తప్రప్రభుస్సమధఃస్సృత్ ॥ కర
వాలః కృపాణః || ౧ || కరవాలః కృపాణవదిత్యమరః - ప్రస
న్నముఖః శాంతోద్లిఙ్గతయా శుభాశ్రిః ముక్తకోశః త్యక్త
పిదానస్సక్ ప్రత్యర్థి నాంశతూగ్రీణాః || ౧ || అకాతిప్రత్యర్థి
జరిపంథిన ఇత్యమరః - దానం విదారణం కరోతీతి సతథోక్తః
భవతి - సవీవకరవాలః ప్రజానాం యోగేచత్యేమేచప్ర
భుః రక్షణవాంత్యృత్ ॥

౧౦౦

అజన్యకంపాశ్చూరామౌనిత్యమవ్యపరాజ్ఞుభాః ।

దర్శయంత్యపరాంగంనవరేభ్యశ్చిత్రరూపవత్ ॥

అజన్యకంపా ఇతి॥ అజన్యకంపాః యుద్ధభయరహితాః॥ ౧॥ యుద్ధమామోఢనంజన్యమిత్యమరః - అతఏవనిత్యమపిరణసమమౌనిత్యపరాజ్ఞుభాః - రణాభిముఖా ఇత్యర్థః - మౌశూరాస్సంతి - తేషరేభ్యశ్చిత్రభ్యః అపరాంగంపాశ్చాత్యకాయం - వృష్టమితియావత్ - నదర్శయంతి - యుద్ధేవలాయనస్యనిషిద్ధత్వాదితిభావః - కథం, చిత్రరూపవత్ అతేభ్యగతందూపమివ॥ ౧॥ అతేభ్యాశ్చర్యమౌశ్చిత్రమిత్యమరః ॥ తదపి అజన్యోజనయతుమశక్యః కంపోయస్య తత్ - అచేతనత్వాదితిభావః - మాలోర్ణ్యఇతిణ్యప్రత్యయః - అవిష్ణుక్వసురంజ్యోతివమంతాశ్చేతి మిత్యంజ్ఞాయాంమితాంహాస్స ఇతిహాస్వత్వం - నిత్యమపి అపరాజ్ఞుభింతిపాశ్చవ్యపరాజ్ఞుభింతిచేతనత్వమేవ హేతుః తత్తథాభూతంసత్ పరేభ్యః అన్యేభ్యః చరమాంగంనదర్శయంతి - తత్తస్యస్వాభావికమిత్యర్థః॥ ౧౦౦

నాశ్చదుజ్జనజిహ్వచప్రతిహాలంప్రసారిణీ ప్ర

తాపణాయలోకానాందారుణాకెననిర్మితా॥ ౧౦౦.౨

నారితి॥ నోద్యతేపేక్యగ్భివఃతరణిః॥ సూ॥ ధ్వానుదిభ్యాండావిత్యాణాదికోడౌప్రత్యయః॥ ౧॥ స్త్రీయాంనాస్తరణిస్తరిరిత్యమరః - సాపిహాలంరోధఃప్రతిలక్ష్మీకృత్యప్రసార్యత ఇతిప్రసారిణీ - సరతేణ్యకంతాతక్రమణ

ణిబ్యుట్పక్రిత్యయః- తథావిథాసతీలోకానాంజనానాంప్ర
తారణాయప్రకర్షణతారయతుం - తుమథాచచ్చభావన
చనాదితిచతుర్థిక-లోకానామితికర్తృణిషష్ఠీ- కేనదారుణా
కాపృథ్వీనకరణేన నిర్మితాస్సృష్టా|| దుజ్జనజిహ్వపిప్రతికౌ
లంబిననుకూలంయథాతథాప్రసారిణీ - వక్త్రోక్తిపరేత్య
థః- అతఎవదారుణాభీషణా-భయావహేత్యథః|| ౧||
దారుణంభీషణంభీష్టమిత్యమరః - లోకానాంసాధుజనా
నాంప్రతారణాయవంచనాయ|| ౧|| వంచనంతుప్రతారణ
మిత్యమరః - కేనవాసాధనేనకేనవాప్రహ్లాణావానిర్మితా
స్సృష్టా||

౧౦౨

భుజ్జేయస్యసదాభూరిజీవనంబాడబశ్శుచిః|నదీ

నస్సప్రభుర్నిత్యాందులకంఘ్యామశ్శుతేదశాం||

భుజ్జగత్తి|| శుచిశ్శుద్ధః-బాడబఃవ్యాప్తాణః|| ౧||

ద్విజాత్యగ్రజన్తభూదేవబాడబాత్తిత్యమరః- సదాయస్య
పురుషస్యభూరిప్రబలంజీవనంజీవనహేతుంధనాదికం అ
థవా- జీవయతిప్రాణినమితిజీవనశబ్దేనధనాదికముచ్యతే-
తత్రర్కభూతంభుజ్జే అనుభవతి- దీనోలుబ్ధోనభవతీతిన
దీనః- ఉదారత్తిత్యథః- అథవాదీనోదరిదోగ్రభవతీతినదీ
నఃసమృద్ధః - అత్రనజథాస్యనశబ్దస్య సుపుపేతిసమా
నః-ప్రభుస్సపురుషః నిత్యాంబినశ్వరీందులకంఘ్యాంలం
ఘయితుమశక్యాం-అనుభవనీయామిత్యథః- దశాంకా
జత్వాద్యవస్థాంతశ్శుతేప్రాప్నోతి - పాత్రవ్యయస్య

శ్రేయోహేతుత్వాదితిభావః- దులఁఖ్యామిత్యత్ర శ
 క్తిలిజ్జేతిశక్యైర్దైకృత్యప్రత్యయః॥ అన్యోవ్యధః॥ బడబా
 యాఅయంబాడబః- తస్యేదమిత్యన్-శుచిఃఅగ్నిః- బడ
 బాగ్నిరిత్యర్థః- సదాయస్యసముద్రస్యభూరిజీవనంజలం
 భుజ్జై-పిబతి-ప్రభవతిప్రకృష్టాభవతీతి ప్రభుఃనదీనాంఽం
 గాదీనాంఽనఃప్రభుఃపతిస్సముద్రఃనిత్యాంఅక్షయ్యాండు
 లఁఖ్యాండుస్తరాందశాంఅశ్నుతే- బడబాగ్నినాపీయ
 మానోపిసింధురాజోనహీయతేఇత్యధః॥ ౧౦ క

శక్తశ్శబ్దఇవైకస్సాన్యత్సాధుశుక్రితపథేస్థితః । సద
 ధ్యాహారపూణఽస్యస్వాధఽస్యప్రతిపాదనే ॥

శక్తఇతి ॥ సత్సజ్జనేషుఅధ్యాహారఃవృద్ధ్యధఁ
 ప్రదానం తేనపూణఽస్య వివృద్ధస్యస్వాధఽస్యస్వధన
 స్యప్రతిపాదనేవితరణేఅథి-సాతకరణే॥ ని॥ విశ్రాంతి
 వితరణంస్పృశ్యనంప్రతిపాదనమిత్యమరః-శక్తస్సగుధః-
 షకః పురుషః సాధూనాంసతాంశుక్రితపథేస్థితస్సాన్యత్-
 సజ్జనైశ్శ్రోతవ్యోభవేదిత్యధః-యద్వా సాధుశుక్రి
 తపథేవైదితాచారమార్గైస్థితస్సాన్యత్-కథం, శబ్దఇవసుప్తి
 జంతశబ్దగూపమివ॥ సతాంవిద్యమానానామేవశబ్దానాం
 అధ్యాహారేణ సంబంధేనపూణఽస్య అన్య నిరపేక్షస్య
 స్వాధఽస్యస్వాభిధేయస్యప్రతిపాదనేశక్తః సతథావిధ
 స్సృణుసాధూనాంవిదుషాంశుక్రితపథేస్థితస్సాన్యత్-విద్య
 తాకణానీయోభవేదిత్యధః-అథవాశ్రూయంతఇతిశుక్రి

తయఃశబ్దాఃసాధుశుక్రీతీనాం సచ్చబ్దానాంపంథాః సాధు
శుక్రీతపథః- పథోవిభాషేత్యచ్ సమాసాంతః - సచ్చబ్ద
మాగఃతత్రస్థితస్సౌత్ - సచ్చబ్దేషుగణనీయోభవేది
త్యథః॥ ౧౦౪

మహాంతస్పవపురుషోయస్యసత్యానురోధినః । ఆ
క్షిప్తపారిజాతేనబాహునారత్యతేజగత్ ॥౧౦౫

మహాంతః॥ సత్యంతర్ధన్వంయథాధాభాషణంతను
రుణద్ధితనుసరతీతిసత్యానురోధి॥౧॥ సత్యంతర్ధన్వమృతంస
మ్యక్, అనురోధోనువతనమితిచామరః- తస్యయస్యపు
రుషస్యఆక్షిప్తపారిజాతేనఆక్షిప్తానిపాతితాః కింయైక్తి
ధమైర్వార్యాలమితినిరస్తాః పరిజాతాపవపారిజాతాః భృ
త్యాః- స్వాధేన్వోవ్రత్యయః॥ ౧॥ పరాచితవరాసుం
దపారిజాతవరేధితాభిర్యమరః - ఆక్షిప్తాఃపారిజాతాః
యేనసతథోక్తః తేనబాహునాబాహుబలేన యద్వా ఆ
క్షిప్తపారిజాతేన స్వాదార్యాక్షిప్తభూతదేవదుక్రిమేణ
బాహునాజగత్ రత్యతేపాల్యతే- సపురుషఃమహాన్పురు
షపవమహావిష్ణుసదృశపవ - అన్యేనదుష్కరత్వానస్యేతి
భావః॥ అన్యోవ్యథః॥ సత్యాసత్యభామా-శబ్దైకదేశేన
శబ్దగ్రహణంభీమోభీనుసేనభివత్ - తాంప్రణయమపి
తాంతనురుణద్ధిప్రణయవచనాదిభిరనుసరతీతిసతథోక్తః
తస్యయస్యవాసుదేవస్యఆక్షిప్తఃఉన్ములితఃపారిజాతః
దేవతరుఃయేనసతథోక్తేనబాహునాకరణేనజగత్ రత్యతే-

సప్రసిద్ధః పూజాత్వాత్పురిశయనాద్వాపురుషః వాసుదే
 వో మహాత్మానుషమః - అచింత్యమహిమేతియావత్ - పా
 రిజాతోన్ములనాదేరన్యైదుష్కరత్వాదితిభావః - అ
 త్రవాసుదేవకీర్తనేన కావ్యాంతే మంగళాచారః కృతభి
 త్యనుసంధేయః॥ మంగళాచారయుక్తానాంవినిపాతోనవి
 ద్యతభిశ్చితైః - అత్రాదౌత్రయీత్యాదినాభగవద్వ
 ణానరూపా మంగళాచారః కృతః, మధ్యేతుస్వస్థానాదవ
 రోష్యేత్యాదినా, అంతేత్వనేనశ్లోకేనేతివివేకః॥ ౧౦౫

ఇతిశ్రీభగవద్వాహశ్వరస్య రేవణారాధ్యస్య సోనునా
 నాగనార్యేణవిరచితా కవిరాక్షసశ్లోకశతకటీకా
 శ్చిష్టార్థదీపికాసమాఖ్యాసమాప్తా.

సాక్షరేషు భవతీహజగత్పాత్రం సర్వపవ
 హ్మదిమత్సరయుక్తః॥ సాక్షరంకవిజనేషు
 యదేనంలొకపపకవిరాక్షసమాహ॥ *

కవిరాక్షసియంసమాప్తం.

